

ERDÉLYI MÚZEUM

XVII. kötet.

1900.

VI. füzet.

Az erdélyi németek bevándorlása és a szebeni prépostság a XIV. század végeig.

— Meghatározások és helyreigazítások. —

(Első közlemény.)

A német elemek Magyarországra való bevándorlása ép oly régi, mint a magyarok és a németek közötti érintkezés egyáltalában. Ha Magyarország kereszténység előtti korszakától eltekintünk, akkor a két néptörzs egymás közötti érintkezésének első, de egyúttal legjelentékenyebb kezdőpontjátúl azon, körülbelül összeeső korszakot nyerjük, melyben a kereszténység behozatala után István magyar trónörökös Gizella bajor herceg-leányt nőül vette.

Oly időben, midőn a még meg nem szilárdult állami és társadalmi viszonyok nem nyújtottak elég biztosságot arra, hogy valaki saját otthonában keresse szereneséjét, a midőn a népvándorlás még teljesen el nem tűnt hullámai az idegenben talált szereneséről és jólétről szóló visszaemlékezést még el nem mosták — és a kalandvágy az ököljoggal határos viszonyokban, melyek az erősebb és merészebb számára biztosították a győzelmet, hatalmas támpontra akadt: magától érthető dolog volt, hogy azon közös kapocs, melyet a vallás és a házassági összeköttetés a két törzs között létre hozott, a kölesönös érintkezés emeltyűjévé vált. Az uralkodó családok házassági összeköttetése a hazai örökösödési és birtokviszonyokkal meg nem elégedett fiatalabb nemzedékeket arra indította, hogy szereneséjüket az európai államok rendszerébe belépett országban keressék és hogy a nem szabadok és jobbágyok, kiket magukkal vittek, új otthonukban is szolgálatukban maradjanak. Mert ha nines is kizárva, hogy az akkor történt bevándorlásoknak egyike-másika, mely még századok múlva hatalmas nyomokat hagyott maga után, csak egyes személyek megjelenésére vezetendő vissza és bár igaz, hogy számos

kütfő a bevándorlás megtörténtét csak egyes nemzeti- vagy személynevek alakjában adja tudunkra: mégis tagadhatatlan, hogy azon jövevények, kik új hazájokban földbirtokot nyertek és az illető vidék birtokos családjainak őseivé váltak, mint idegen emberek, kik új hazájuk nyelvét nem értették, az egyes emberek rendelkezésére álló erővel nem lettek volna képesek a nekik adományozott, többnyire lakatlan és műveletlen földeken kulturtelepeket alkotni. Szükségük volt tehát arra, hogy hasonnemű, nyelv és nemzetiség által egymással összekötött tömeg egyesült erejével hassanak. Valamint tehát az emberiség fejlődési korszakainak legfontosabb eseményei a későbbi epigonok emlékezetében csak ugyanazon korszakoknak egyes kimagasló alakjaiban tükröződtek vissza és a még későbbi ivadékok ahhoz voltak szokva, hogy a nagyobb tömegeknek együttes működése által létrejött eseményeket az egyes hősöknek a hagyományban fentartott neveivel azonosítsák: úgy van ez az idegen, illetőleg német elemeknek Magyarországra való legrégebbi bevándorlásával is. A Tibold, Hont-Pázmán, Vecelin-Ják, Heidrik, Botho, Gut-Keled, Altmann-Balog, Buzád-Hahót, Hermann nevek stb. a német elemek Magyarországra történt legrégebbi bevándorlásának ugyanannyi határkövei.

A mi a bevándorlás *idejét* illeti, arra nézve csak a legkevesebb esetben vannak megbízható támpontjaink. Kézzelfogható, hogy oly időben, a midőn a birtokviszonyok még nem voltak telekkönyvileg szabályozva, midőn a hagyomány az okíratot pótolta és egy elveszett bizonyítvány csak a mindenkori áramlatoktól és szeszélyektől befolyásolt tanúk vallomásai útján volt pótolható: a bevándorolt elemek utódai szükségesnek találták őseik bevándorlásának idejét lehető korai időszakba helyezni, a mi arra enged következtetni, hogy némely bevándorlás bizony sokkal később történhetett, mint a krónika és az általánosságban elfogadott közvélemény tartja. Ezt egyes esetekre nézve okíratilag is ki tudjuk mutatni. A legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy a jövevények zöme csak a tatárjárás után jött az országba, midőn a megtizedelt lakosság és a tömegesen üresedésbe jött ingatlan birtok letelepedésre nézve felette kedvező alkalmat nyújtott. Ez természetesen nem zárja ki annak lehetőségét, hogy egyik-másik eset, mint például a szászok Erdélybe költözése korábban is történhetett, mint a közvélemény tartja.

A legrégebbi bevándorlások közé tartoznak, mint már fönt jeleztük a Gizella korából való csekélyszámú hiteles esetek, a melyeknél azonban korántsem vagyunk jogosítva feltételezni, hogy az illető bevándorlók Gizellának 995-ben történt férjhezmenetelével egyidejűleg jöttek az országba. Gizella korszaka tudniillik Magyarországnban töltött több mint negyven évi tartózkodására terjed és így helyes úton járunk, ha az esetek legtöbbszörét ez időszakra helyezzük.

Németország mely részeiből történt a bevándorlás? erre a kérdésre csak *egy* válaszunk van, t. i. hogy mindazon részekből, hol németül beszéltek. „Graf“ Tibold valószínűleg a bajor Schaumburg-ból jött, Hont és Pázmán szent István idejében Sváborországból, Goth és Keled a Breisgauból, Altmann (a Balog nemzetség őse) Thüringiából, Buzád és Hahold Meissenből, Hermann a bajor Nürnbergből, Kahl (Gizellának egyik kísérője) Bajorországból, a Kórógyiak őse Meissenből, a szatmár-németi németek Gizella idejében Bajorországból, a kikhez még az ország nyugati határán fekvő osztrákvidékekből (Krajna, Karinthia, Styria, Ausztria, Morvaország stb.) is esatlakoztak bevándorlók.

A jövevények első nemzedéke, midőn maguk és új polgártársaik bevándorlásuk történetét és származásuk vidékét még jól ismerték, mindenesetre még eredeti családi vagy tulajdonképeni hazájukat eláruló névvel éltek, később azonban, midőn a közvetlen visszaemlékezések napról-napra elmosódtak, egyáltalában csak „németek“-nek nevezték őket, a nélkül, hogy Németországnak azon különös részére figyeltek volna, mely tulajdonképen szorosabb értelemben veendő hazájuk volt.

A XIII-ik és XIV-ik században különös szokássá vált, hogy az egyetemes jellegű eláruló „németek“ jelzés helyett szóban és írásban kettős megjelölést használtak, melynek jelentőségét mindeddig nem méltányoltuk kellőleg és a mely a következőből áll:

Úgy találjuk ugyanis 1. hogy régi okmányaink Magyarországn német lakosait részint „Theuthonici“ részint „Saxones“-nek nevezi. 2. hogy manapság a „Saxones“ alatt többnyire a Németország szász vidékéből bevándoroltakat értjük és 3. hogy a „Saxones“-ben első sorban Erdély német lakosait látjuk.

Az okíraty anyagnak hosszú évek során összehasonlítás útján eszközölt tanulmányozása, egybevetve a mindenkor események logi-

kai elemzésével, e pontok megvilágítására nézve a következőket eredményezték, a melyekről magától értetődik, hogy csak egyéni felfogás és apodiktikus jelleggel egyáltalában nem bírhatnak.

a) A régibb kútfők a „Theutonici“ alatt első sorban és az esetek legtöbb részében csak Magyarország azon német lakosait értik, kik az ország egész nyugati határán fekvő osztrák vidékről, nevezetesen Krajna, Karinthia, Stiria, Felső- és Alsó-Ausztria és Morvaországból jöttek, míg a „Saxones“ alatt nemcsak azon németeket értették, kiknek eredeti hazája a tulajdonképeni Szászország volt, hanem mindazokat, kik a német birodalomnak Ausztrián kívüli bármely néven nevezendő vidékeiből származtak.

Legfényesebben bizonyítja ez utóbbit Kálmán szlavóniai hercegnék 1231. évi okmánya, melynek erejével a Valkói vár szomszédságában lévő jövevényeknek, illetőleg vendégnépnek, bizonyos jogokat adományoz és e jövevényeket, *Teutonici, Saxones, magyarok és szlávoknak* nevezi.¹ Látjuk tehát, hogy ez esetben a Saxones a Teutonici mellett mint ezektől szorosán megkülönböztetendők vannak kiemelve. Egyik további bizonyítékát találjuk II. Andrásnak 1230. évi okmányában,² melynek erejével a Szatmár-Németi helységben lakó német vendégnépet szintén bizonyos jogokkal megajándékozta. A jövevények utódai maguk mondják, hogy ősökük valamikor Gizella királyné kíséretében jöttek Magyarországra és mindamelllett azt olvassuk, hogy András őket felhatalmazza, hogy városi bírójukat a *szászok* joga szerint (*more Saxonum*) válaszszaák stb. Már most csak fel nem tehetjük, hogy András a bajor eredetű vendégeknek az akkori szász hercegségben divó jog szerint adott volna jogokat és kiváltságokat, még akkor sem, ha feltehetnők, hogy maga vagy tanácsadói e jogot ismerték volna. A „*more Saxonum*“ ez esetben is csak az egyetemes német joggal vagy szokással lehet azonos. Azon esetleges kifogás pedig, hogy András akkor nem is a német birodalmi, hanem az erdélyi szászoknál divó jogra gondolt, azért nem állhat meg, mert maga András csak nem régen ezelőtt (1224) tanúsítja, hogy az utóbbiak a II. Gyécsától részükre adományozott jogoktól és kiváltságoktól megfosztattak és hogy azokat 1224-ben megújítja. Azon kifogás,

¹ Fejér. III. 2, 237.

² Fejér. III. 2, 211.

hogy Magyarország királya saját országában csak el nem járhatott holmi külföldi szabályok szerint, azért nem fogadható el, mert arra nézve, hogy némely *jövevények* hazájukban dívó törvényekkel ajánlékoztatott meg, számos példánk vannak.

Hogy II. András épúgy, mint elődei és utódai az osztrák vidékekről származó németeket is *hébe-korba Saxones*-nek nevezi, az nem csak abban léli magyarázatát, hogy az egész helyett a részt vették (*pars pro toto*); hanem abban, hogy akkori időben, midőn a földrajz és távolabbra eső népekről szóló ismeretek kezdetlegesek voltak és a szomszédos vagy távolabb államokban lezajlott eseményekről és állapotokról szóló hírek alig vagy csak gyéren és így is csak megbízhatatlan alakban nyomultak a külföld hatáiraiba, Magyarországon csak a szászokban ismerték a németeket és ennek következtében az Ausztrián kívüli németeket kivétel nélkül „szászok“-nak nevezték. Egészen úgy, mint mainapság keleten minden nyugati embert „frank“-nak neveznek és a művelt nyugati ember a francziában még most is a román faj legkiválóbb képviselőjét látja. Nincs is kizárva, hogy a legkorábbi bevándorlások egyike tényleg Szászországból indult ki, melynek utóhatása az epigonok emlékezetében oly nyomatékos és erős rezgéseket hagyott maga után, hogy ennek következtében az összes nem osztrák németeket a „Saxones“ névvel jelezték. Tényleg úgy találjuk, hogy pl. III. István a Meissenből származó Gottfriedot használta fel a bosznia bán leveretésére és IV. István az ellene fellázadt Csák nemzetség megfélemezésére a szintén meissenisi származású Haholdot hívta 1163-ban Magyarországra.

b) *Saxones*-t nemesak Erdélyben találunk, hanem Magyarországnak egyéb, Erdélytől elég távol eső részeiben is. Eltekintve attól, hogy 1246-ban a Káva melletti Kispesten lakó *Saxones*-ekről van szó és hogy a Szepesség németjeit szászoknak nevezték és főispánjaik már az Árpádok alatt a „*comites Saxonum*“ hivatalos címmel élnek: már II. András 1217. január 13-án arról szól, hogy a bármily nemzetségű embereknek, kik a sz.-garambenedeki monostor területén telepedtek le, „legyenek akár szászok, magyarok vagy szlávok“ bizonyos előjogokat adományoz.¹ Hogy itten az e vidéken lakott három főnemzetiség megjelölésére használt „Saxo-

¹) Knauz I. 212.

nes“ alatt nem szabad a szoros értelemben veendő szászokat értünk és hogy András e kifejezés alatt esakis a németnyelvű lakosságra gondoltak általában az oly világos, hogy minden további indoklása felesleges. De menjünk még tovább is. Egy Rüdiger nevű német ember még Imre királytól (†1204.) megkapta vala a Hontmegyében most is létező Szebeléb helységet, mihez II. András 1211-ben még az ugyanazon megyebeli Szántót is hozzáadta. Rüdiger fia Ervin 1222-ben szebelébi birtokát az esztergami káptalannak adta el. 1232-ben II. András kinyilatkoztatja, hogy az esztergami káptalannak a tőle jogtalanul elidegenített szebelébi birtokot, *melyben azelőtt a szászok laktak*, visszaadhatja; 1233-ban pedig megmagyarázza azt, hogy egy évvel azelőtt miért nem laktak ott a „szászok“. Azt mondja t. i., hogy a szebelébi német vendégnépek (hospites theothonicci) az esztergami káptalan ellen annyit vétkeztek, hogy a helységből királyi parancs által kiűtasítottak. Ugyanazon okmányban még azt is mondja, hogy a folyón inneni szebelébi lakosok részint szlávok, részint magyarok és részint Theutonici.¹ Láttjuk tehát megezáfolhatatlanul, hogy ugyanazon Saxones, kiket 1217-ben Hontmegyében magyarok és szlávok mellett említenek, 1233-ban theutonok és hogy azon szászokat, kiket 1232-ben Szebeléb előbbi lakosainak neveznek, 1233-ban megint a Theutonici néven jelölik. De azt is jól tudjuk, hogy Hont és Pázmán, ama két sváb lovag, kiknek szent István a lázadó Koppán ellen kivívott győzelmét köszönhette, a hálás királytól maguk és velük jött népeik számára a Garam melletti azon egész vidéket kapták, melyet ma is Hontmegyének nevezünk és így meg lehetünk róla győződve, hogy Garam-Szent-Benedek, Szebeléb és a többi hontmegyei községek német lakossága Hont és Pázmán seregének ivadékaiban keresendő, a mely seregről pedig tudjuk, hogy nem Szász-, hanem Svábországából származik.

A mit eddig a szatmár-németi, bars- és hontmegyei szászokról mondtunk: ráillik kétségkívül a Pest, Szepes, Sáros és Máramaros vidéki szászokra is, és miután az utóbb nevezett keleti megyéknek egyenes vonalú folytatása Erdélybe vezet, már e földrajzi momentum által indíttatva érezzük magunkat az idevágó erdélyi viszonyokat elmélkedés tárgyává tenni.

¹ Knauz I. 288. 298.

e) Hogy Erdélynek egyik tetemes részén már az Árpádok alatt németek telepedtek le és hogy Erdélynek németei magukat még most is szászoknak nevezik, eléggé ismert dolog; ép oly ismeretes azon általánosságban elfogadott föltevés, hogy e szászok II. Gyécsa meghívására, tehát 1141 és 1162 között jöttek Erdélybe. Az már kérdéses, vajjon azon flandrusok, kikről az okmányok kevéssel ezután szólnak, velök egyidejűleg jöttek-e és hogy így csak is egy II. Gyécsa idejében egyetlen egyszer történt nagy bevándorlásról szólhatunk-e? Ezt a kutatók egyik része vallja, a másik tagadja. Szerény véleményem szerint az eddigi kutatások eredményei még nem olyanok, hogy azok alapján a kérdést megoldottnak lehetne tekinteni. Azt hiszem, hogy ez az ügy a bevándorlás idejére, eredetére és egymásutánjára nézve még sok vitatásra szorúl.

Mindenekelőtt azon ténnyt akarjuk kiemelni, hogy az eddig ismert okmányok az erdélyi németeket 1206-óta Saxones-nek nevezik, csak hogy már azelőtt, 1191-ben a pápától, 1204-ben a magyar királytól Theutonici Ultrasilvanorum, illetőleg Transsilvanenses néven neveztetnek¹ és így fölváltva találjuk e két megjelölést a későbbi időkből származó okmányokban is. Ha a királyi kancellária vagy a mérvadó körök az erdélyi németeket mindenkor és minden alkalmal minden kétséget kizáró módon szász vidékből származó telepeseknek tartották volna: akkor róluk — a flandrusokat kivéve — mindig és mindenütt csak mint szászokról, nem pedig egyuttal mint Theutonokról beszéltek volna. Így tehát itt is áll, hogy e szászok alatt, bár egyes telepítő seregek valóban Szászországból jöhettek, nagyban és egészben véve, épúgy mint az egyéb magyar vidékeken telepedett szászok alatt, elleptétben az osztrák theutonokkal csak „birodalmi németeket“ szabad értenünk. Hogy II. András „Andreanumában“ 1224-ben összes erdélyi theuton vendég-népeiről szól, ez csak annak a bizonyítéka, hogy egyáltalában németekre gondol és ha ezekről azt mondja, hogy őket Gyécsa nevű nagyatyja hívta be: akkor ez megint csak azt bizonyítja, hogy a flandrusoknak, mint *ilyeneknek* különös kiemelése, kiket II. Gyécsa tényleg az országba hozott, 1224-ben már nem volt szükséges és hogy az összes jövevényeknek egy tömeggé való egybeolvadása akkor már megtörtént vala.

¹ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I. 7.

Hogy II. Gyécsa, vagy helyesebben mondva, derék és böles nagybátyja Belos nádor, a háborúk által minden tekintetben gyöngített ország megszilárdítására külföldieket és azok között németeket hívott az országba, arra kétségszövevényhatatlan okirati kútfőnk van. Maga Gyécsa mondja a XII. század ötvenes éveiben egyik okmányában, hogy a nemes származású vitéz tisztek Gottfried és Albrecht az ő hívására hazai örökségüket otthagyván, Magyarországra jöttek, hol a neki tett szolgálatok elismeréséül őket egynehány vas- és sopronmegyei birtokkal megajándékozta. Fia III. István azzal pótolja ez adatot, hogy az atyjától meghívott Gottfried és Albrecht nevű vitézeket 1171-ben „hospites teotonici“-nek nevezi,¹ mely megnevezés, egybevetve azzal, hogy az Ausztriával határos Vas- és Sopronmegyében kaptak jószágokat és hogy utódaik mindig csak mint a sopronmegyei Frankó és Széleskút és a vasmegyei Sár és Gósa birtokosai ismeretesek, határozottsággal arra enged következtetni, hogy e teutonok Ausztriából jöttek. Így tehát igen közel fekszik azon föltevésünk, hogy Gyécsa még más németeket, tehát birodalmi németeket is hívott az országba, de arra vonatkozó biztos adataink és esalhatatlan évszámaink ninesenek. Ellenben tagadhatatlan, hogy az Erdélyben 1199-ig flandrusokként megjelölt jövevények² II. Gyécsa meghívására jöttek Magyarországra. Bizonyítja ezt St. Apostoli Gergely biborosnak III. Bélára való hivatkozással kelet nélkül kiállított okmánya³), indirecte pedig II. András az „Andreanum“-ban. Mert bár ez utóbbi 1224-ben nem flandrusokról, hanem a Gyécsa által az országba hívott erdélyi teutonokról szól: kézzelfogható, hogy — mint már fennebb jeleztük — a flandrusoknak különös kiemelését már nem találta szükségesnek és őket az erdélyi németek kötelékébe olvadt jövevényeknek tekintette. Andrásnak azon akarata, hogy az összes nép Szászvárostól Daróczig mostantól kezdve csak egyetlen, azaz tömör nép legyen, fényes bizonyítéka annak, hogy azelőtt még nem volt ilyen; ha a flandrusok Gyécsa hívására a szászokkal vagy a németekkel egyáltalában egyidejűleg jöttek volna be, akkor az Andreanum rendelete szükségtelen lett volna. Ha e telepések, bár nem

¹ Sopronmegyei okmánytár I. 1. 3.

² 1199. után a fennebbi okmánytárban már nem akadunk e megjelölésre.

³ Urkundenbuch I. 2.

közös nyelv és leszármazás által, de egyidejűleg történt betelepedés, egyidejűleg nyert jogok, egyidejűleg átvett kötelességek, szóval érdekközösség által egymással és a többi németekkel szorosán lettek volna összekapcsolva: nem lett volna szükséges, hogy őket a király hatvan évvel később hatalmi szava által a többi németekkel egybeolvaszsa. Így tehát majdnem apodicticus bizonyossággal feltehetjük, hogy a II. Gyécsa idejében kétségtelenül történt bevándorlás csakis a flandrusokra vonatkozik. Ennek további bizonyítékát abban találjuk, hogy kevéssel a szebeni német prépostság alapítása után — a mint ezt majd alább látjuk — azon kérdés merült föl, vajjon a flandrusok bizonyos része az erdélyi püspöknek, vagy az új prépostnak legyen-e alárendelve, mely kérdés St. Apostoli Gergely bíboros bizonyosága szerint III. Béla által akként oldatott meg, hogy ő a nevezett prépostság alapításakor ennek hatáskörébe csak azon flandrusokat akarta beosztani, kiket atyja Gyécsa annak idején bizonyos lakatlan területekre telepített. E szövegezésből minden kétséget kizáró módon az tűnik ki, hogy miután az újonnan alapított német prépostság e lakatlan területekre meghivatott flandrusokon kívül még más híveket is kapott: azon időben, midőn Gyécsa a flandrusokat behívta, már egyéb németektől lakott kultivált területek léteztek és hogy az e területen létezett németek ott tehát már a flandrusok előtt telepedtek le. Ha a flandrusok Gyécsa alatt a németekkel egyidejűleg vándoroltak volna be, akkor a két nemzetnek egyidejűleg nyert jogok és egyidejűleg átvett kötelességek alapján már régen megtörtént egyesítésénél fogva a fennebbi kérdés nem lett volna pör tárgya és miután az egész kérdésben csakis a flandrusokról van szó és a németeket, akár szászokat akár teutonokat egy árva betűvel sem említik, kézzel fogható, hogy ez esetben a flandrusokról mint olyanokról szólnak, kik csak később, miután a németek itt már hosszabb idő óta tartózkodtak, jöttek e vidékre. E logikai ténnyel egyetért a hagyomány is, mely azt tartja, hogy Szeben alapítója, az előkelő Hermann, Gizella idejében a bajor Nürnbergből jött volna Magyarországba. Oly hagyomány ez, melyet a már állása által erre legilletékesebb Keszői Simon krónikás is átvett és melyből történeti magul azt az egyet mindenestre kiválaszthatjuk, hogy az Erdélyben történt német bevándorlók gyökere és törzse — tekintet nélkül arra, vajjon szászok vagy birodalmi

németek voltak-e — ha nem is éppen Gizella idejében, de minden-
esetre II. Gyécsa uralkodása előtt jött be és hogy a flandrusok II.
Gyécsa alatt, a nélkül, hogy németekkel keveredtek volna, a be-
vándorlás egyik utóraját képezték.

Ennyit a bevándorlás idejéről.

Hogy a „Flandrenses“ kifejezésben csak nyelvszokást lássunk
és a flandrusokat a németekkel, illetve a szászokkal azonosítsuk, az
csak be nem bizonyított, alaptalan és a tényeknek logikai össze-
függésével egyenes ellentétben álló combináció.

Ezekkel a szavakkal:

„Aus Franken kamen wir; nur Einzelne
Entstammen Flandern; diesen Wenigen auch
Ward Franken eine Heimat schon seit Jahren;
Doch deutschen Blutes sind wir Alle, Alle.
*Weil ich ein Flandrer selbst, benennt der König
Irrthümlich Flandrer uns in seinen Briefen“.*

a csomót szétvágni, azt csak a költő engedhette magának; a prag-
matikai történetkutatónak meg nem engedhetjük az éféle licenciákat.
Mert ha Gergely bíboros és III. Bélának földrajzi ismereteiről nines
is valami nagy véleményünk, mégis nehezünkre esik föltételezni,
hogy a flandrusok és németek közötti különböztetést ne ismerték
volna; azt pedig feltételezni, hogy oly időben, midőn a Gyécsa alatt
bevándoroltak között számosan még életben voltak, ezek ne tud-
ták volna, hogy kiesodák és honnan jöttek és hogy oly időben,
hol azon férfiakból, kik a magyar kormány megbízásából annak
idején a bevándorlás ügyét vezették és keresztülvitték, még egy-
nehány élt, ezek se tudták volna, honnan és kiket hoztak az
országba: az absolute lehetetlen.

Flandriai papokkal találkozunk még 1199. után is, de a
flandrusokat 1199. után már nem említik. Kisebbségük miatt kü-
lönös kiemelésük, mint nemzeté már feleslegessé vált, mert akkor
minden esetre már német környezetük zömével egybe olvadtak.¹

¹ A „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“
1895. évi folyamában Meyer John egy a Bauer-féle hesseni okmánytárban köz-
zétett, 1313. szeptember 9-én kiállított okiratra utal, mely a következő passust
tartalmazza: „profitemur, quod in Oppoldichussen VIII. jugera cum dimidio
hereditatis nostrorum consanguineorum, qui quondam Ungariam tugerant,

Erdély legrégebbi német jövevényeinek egy része, ismeretlen, de valószínűleg helyi természetű okokból, a már akkor létezett Szebeny¹⁾ közvetlen közelében telepedett le, hol a *villa Hermanni*-t alapította. Ha telepedésükkor Szeben még nem létezett volna és ha a német telepítők rakták volna le alapkövét: lehetetlen volna annak feltételezése, hogy a tőlük alapított, kezdettől fogva tőlük lakott és a tőlük kapott német néven köztudomásra jutott helység magyaroktól és oláhoktól utólagosan más és teljesen idegen hangzású nevet kapott légyen; — a mint viszont azt sem hihetjük, hogy a németek, ha a már létezett Szeben lakosai közepette telepedtek volna le, a helység nevét önként megváltoztatták és az egészen idegenhangzású és nyelvileg sehogysem rokon Hermannsdorf vagy Hermannstadtra alakították volna át.

A majdnem kényszerítő erővel bíró magyarázat abban rejlik, hogy valamely Hermann nevű vezérlete alatt, (kiben bátran, ha nem is éppen az évszám elfogadásával, a Keszői Simon-féle nürnbergi Hermannra lehet ismernünk) bejött telepítők Szeben közvetlen közelében sátrakat ütöttek fel és a tőlük felépített helységet vezérük után nevezték villa Hermanni-nak, mely megjelölés

monasterio in Engeltail pro VIII. marcis legalium denariorum vendidimus“. Ebből azt következteti a szerző, hogy a szökevények azért mentek a távol Magyarországra, mert ott kétségkívül rokonaik és ismerőseik voltak; második következtetése pedig szószerint a következő: „meglehető világos, hogy itt csak Erdélyről lehet szó, nem pedig a Szepességéről“ (v. ö. Kropf Lajos cikével a Századok 1899. évfolyamban).

Ez utóbbi következtetést az idézett passusból sehogy sem tudjuk kibetűzni. Az idézett hely csak Magyarországról szól, nem Erdélyről. Erdélyt pedig 1313-ban legalább is úgy ismerték Németországban, mint Magyarországot. Azután már azért sem lehet az idézet alapján az erdélyi szászok hazájára következtetni, mert a „szászokat“, mint tudjuk, Erdélyen kívül még Bars, Hont, Pest, Pilis, Szepes, Sáros, Mármaros megyékben, de még a horvát-szlavóniai vidékekben is találjuk. Sokkal fontosabb volna azon kérdés eldöntése, vajjon az 1313. évi eladók a rokonaiknak Magyarországra történt szökésében oly eseményt látnak-e, mely csak kevéssel azelőtt történt, vagy vajjon alatta egy már sokkal korábban lejátszódott és most már csak az utódok emlékezetében fentartott eseményt értenek, mert utóbbi esetben a fennebbi idézetet, ha nem is az erdélyi szászok eredetének, de legalább Keszői Simon egy bizonyos adatának megvilágítására lehetne felhasználni. Erről azonban más alkalommal.

¹⁾ A későbbi nyelvjárásban Szeben; latinul először Cibinium, aztán Zebyn, még később sokféle írásmódban.

alatt különben¹⁾ csak egyszer és akkor is csak 1223-ban találjuk. Az új telep, községi önállóságának teljes fentartása mellett, territorialis értelmében mindaddig Szeben elővárosát (suburbiumát) képezte mígnem a lakosságnak az idők folyamán történt gyarapodása a két hely közötti térbeli távolságot teljesen kiegyenlítettte; — és midőn az évek folytával a németek szellemi túlsúlyuk által a már egybeolvasott helységeknek tulajdonképeni tényezői voltak: akkor ennek az lett a természetes folyománya, hogy a Szeben név az előrehaladt villa Hermanninak, most már civitasnak, Hermannstadtnak, helyt engedett. A XII. század utolsó évtizedének kezdetén az erdélyi németiség központjává vált Hermannstadt, melyet a hivatalos okmányok azonban még tovább is Cibinium, Szibin, Szebennek neveznek, már a benne székelendő német prépostság alapítására elég érett vala.

¹ Urkundenbuch I. 27.

DR. WERTNER MÓR.

Dacia keleti határvonala s annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos-hévízi szorosáig.

(II-ik és befejező közlemény.)

Hogy a természettől jól elzárt s az erdélyi felföld közép vidékeiről, a Maros és Olt nagy kerülőt képező völgyein kívül, esakis a két *Küküllő* és *Homoród* völgy nyílásain megközelíthető Csíkmegyét miért ejtették ki Dacia meghódítói a tartományi szervezetből? arról a helyrajzi viszonyok részletesebb áttanulmányozása után szólhatnánk tüzetesebben. De hogy a keleti határórség elhelyezésében és beosztásában mi lebeghetett a tervezők szemei előtt? s minő helyórséggel védelmezték erre felé Daciát? arra nézve már most is kellő adatkészlettel szolgálhatok.

Hisz az egyes táborhelyek arezvonalaának kelet felé irányulását jó térkép segítségével ép úgy elbirálhatják szíves olvasóim, mint jó magam, ki évek során át ismételt kirándulásaimmal jöttem arra az észleletre, hogy a rómaiak védelmi rendszere a közvetlenül előttük emelkedő hegylánczon jóval túl a gyergyói és esiki határhavasok szorosai felé irányulhatott.

Ime *Mikházától* keletre *Köszvényes* és *Köszvényes-Remete* községeken felül *Vármező* laposánál a Nagy-Nyárádba szakadó Kis-Nyárád balpartjáról vagyis 610 m. magasságból a *Kasza* nevű hegylépcsőzetnek 927 m. Alsó-Kasza lépcsőzetére, s onnan az 1216 m. Felső-Kaszán az 1400 m. Havas-Kasza érintésével a *Mező-Havas* (1777) gerinczére gyalogszerrel is eljuthatunk alig fél nap alatt. A *Mező-Havasról* pedig az 1688 m. *Tatárkőn* át *Gyergyó-Szárhegynek* s onnan *Gyergyó-Ditrón* s a *Putna* völgyén *Gyergyó-Tölgyesnek* olyan hegyi átjáró kínálkozik, melyet gyalog és lóháton ma is használ a két vidék lakossága. Lovas támadók tehát két nap alatt *Mikháza* alatt teremhettek errefelé a *Tölgyesi-szorosból* s azért *Mikháza castru-*

mának elhelyezése és megválasztása a tervezők kitűnő helyismeretének máig fényes bizonyítékául szolgálhat, s egyenesen a tölgyesi szoros felől fedezé Dacia belterületeit.

Még nagyobb körültekintéssel helyezték el *Sóvárad castrumát*, melytől keletre alig 6 km. távolságban Szóvátánál egyesülnek a Kis-Küküllőt alkotó hegyvizek. Így a Szóváta pataka és a Sebes vize közvetlenül a *Mezőhavasból*. A kettő közti hegy lépcsőzetesen szintén egy lovagló út szolgál a Havas-Kaczára, vagyis Mikháza hegyi útjára. Kissé keletre Illyesmezőnél a *Juhod* viz ágai az 1684 m. Nagyág havasból lezudulva éppen Rapsonné és Deszkás vár alján a *Rapsonné* útja nevű régi sáncznál egyesülnek. Az egyesülés színhelyéül szolgáló *Kápolnás* mezőről a Nagy-Ág felé s onnan az említett irányban Gyergyó-Tölgyesig szintén több hegyi ösvényt használhattak már az őslakók. De a Kis-Küküllő tulajdonképi főerét képező *Nagy-Ág* pataka nyújtja és nyújtotta Parajd sóhegyeitől az 1287 m. Bucsintető horpadásán át a 45 km. Gyergyó-Szent-Miklós felé a gyergyói medenczébe a legrövidebb kapcsolatot. Ez pedig annival nagyobb jelentőséggel bír, mivel Gy.-Szt.-Miklóstól már nemcsak a *Tölgyes*, hanem a *Békás* szorosára is majdnem egyenlő, átlag 50 kilom. távolságú utat nyitván, bizonyára nemcsak az újabb időknek, hanem a rómaiak uralmi korának is legjártabb és használtabb határközlekedését ide helyezhetjük. A *Tölgyes* és *Békás* szorosa Sóváradtól ezen az úton alig esik 120 km. távolságra, tehát csak alig valamivel távolabbra, mint *Mikházától*, úgy, hogy olyan edzett lovas népek, mint a *bastarnok*, a *carpok*, a roxolanok valának, a kik a rómaiak uralmát Daciában már *Hadriánustól* annyit háborgatták, két nyári nap alatt benn teremhettek a Kis-Küküllő völgyén. És éppen azért nyert nagy fontosságot Dacia védelmében *Énlakának* táborhelye, mivel innen a Kis- és Nagy-Küküllő felé egyaránt kiterjeszthették éberségüket. Míg t. i. első sorban *Korond* és *Oroszhegy* havasai, vagyis a Nagy- és Kis-Küküllő forrásai közt keletnek a *Hargita* gerincéhez csatlakozó hegyhát lépcsőzetei ellen irányult *Énlaka* őrségének arezvonala; másfelől a *Bucsin* tetőn északkeletnek és a Nagy-Küküllő felső völgyein Gyergyó-Ujfalunak szintén könnyen kiterjeszthető őrváratait.

Az *énlaki* castrumot tehát Dacia keleti védelmében valódi

főhadiszállásnak tekinthetjük s ebbeli fontos szerepét felirataival, helyőrségi parancsnokainak előkelőségével is igazolni látszik.

A Nagy-Küküllő castrumát Székely-Udvarhelynél az állami főreáliskola telkeül szolgáló *Csonka* várban állapíthattam meg 1894-ben, mikor is a tőle északra eső marhavásártéri római fürdőt is meghatározhatám. Az udvarhelyi castrum katonai rendeltetése egyaránt érintette Csíkmegye É. gyergyói és D. csíki medenczejével, a Maros és Olt forrásvidékeiről Moldovába irányuló határszorosokat. Székely-Udvarhelytől ugyanis keletre *Fenyédnél* kétfelé ágaznak a völgyi utak. A Nagy-Küküllő völgye ma másodrendű szerepre van kárhóztatva, mert Zetelakán át Gyergyó-Ujfalu felé most csak viczinalis közlekedést közvetít, mely Székely-Udvarhelytől járhatóbb a Nagy-Küküllő és *Sikaszó* egyesüléséig. Onnan, hol a nyugatról keletre haladó N.-Küküllőt az északkeletről gyors eséssel érkező *Sikaszó Zetelakának* irányítja, már csak a hegyi lakosságnak való erdei út vezet az 1000 méternyalacsony vízvásztóra a *Tamáspataka* mellett.

Ez aránylag könnyen járható és Fenyédtől alig 500 m. emelkedést mutató átjáró kinalja tehát a legegyszerűbb összeköttetést a dél-keleti felföld belsejéből Gy.-Szent-Miklóson át a Tölgyes és Békás szorosok felé. Székely-Udvarhelytől Zetelakán felül ugyanis a Nagy-Küküllőről a Sikaszóhoz átvezető hídig 17 kilom., onnan Gy.-Újfalun át Gyergyó-Szt.-Miklósig 35 km. s a Tölgyes szorosig újabb 53 km., vagyis összesen 105 km. távolság fogad a határszélég, úgy, hogy stratégiailag Moldova felé ma is elsőrendű összeköttetéssel birunk ebben az irányban s Székely-Udvarhely katonai fontosságát ma is ennek az előnyös összeköttetésnek köszönheti. Csakhogy Székely-Udvarhelyről Fenyéden át a Fenyéd vize mellett a Czekendetőnek s a homoródi fürdőtől *Kis- és Nagy-Oláhfalun* át Csík-Szeredára, illetőleg onnan a Gyimesi-szoros felé még egy *jelentősebb* s mai napság használtabb világforgalmi és hadászati összeköttetés kinalkozott. Éppen azért a rómaiak éles szemét nem kerülte el az a sajátos körülmény sem, hogy *Csik-Szereda* felé vezető *Tolvajos-hágó* előtt *Kis-Oláhfalunál* a *Nagy-Homoród*, *Nagy-Oláhfalunál* pedig a *Kis-Homoród* veszi kezdetét a madarasi *Hargitából* e két község felé irányuló hegyágakból. Minthogy pedig ezeknek délre mind jobban kiszélesedő völgyei úgy az Olt fogarasi lapályára, illetőleg a *Verestoronyi-szoros*hoz, valamint az Olt és Nagy-Küküllő

közi dombvidéken át nyugat felé még az udvarhelyi vonalnál is rövidebb érintkezést biztosítának, szükségképen állást kelle foglalniok e két hadászati igen fontos völgynyilatoknál is. Ennek a fontos védelmi érdeke szolgálta Homoród-Szentpál castruma a Nagy-Homoródvölgy alsó felében, ott, hol a sz.-udvarhelyi út az oklándi hágóval a Kis-Homoród mellé s attól a *Rikán* át Baróthoz, Erdővidéknek átvág. Ez útkeresztezés annyira a természeti viszonyokból következik, hogy a legrégebb időktől fogva minden hadászati jelentősebb eseménynél figyelemmel valának a szóban forgó vidékre, sőt a székelység iránt bizalmatlankodó régibb kormányrendszerek is egész 1848-ig állandó lovas helyőrséggel szállották meg a Kis-Homoród völgyét Homoród-Karácsonyfalvánál.

Ily módon nagyjában tájékozódva a hargita-alji végvárak *külső* védelmi hivatásáról, hozzá tehetjük azt is: hogy a székelység-nél *Rapsonné útja*, *Ördög útja*, *Hadak útja*, *Kakasbarázda* néven emlegetett töltések és földmívek, a mint azokat 1894 nyarán a két Küküllő forrásaitól az Olt alsó-rákosi szorosáig eszközölt bejárásaimmal megállapítanom sikerült,¹ valamint az oroszhegyi Szt.-László-kútnál, a Tibódnál, a homoródi fürdőnél s Oklánd a Homoród-Karácsonyfalva közti *Hagymásvár* nevű kisebb őrhelyek szintén fontos kiegészítő részét kepezik a fennebbiekben vázolt határőrvidéknek. Még sok kiegészíteni valónk van ugyan ez irányban s az erdős, nehezen járható, sok helyen át sem tekinthető magaslatok részletes bejárása, a civilizációtól mind jobban távozó szakaszok felvétele és rendszerbe foglalása, jelentékenyebb időáldozatot és több fáradságot igényel, mint a mennyit én idáig arra szentelhettem. Azt hiszem azonban, hogy a Limes dacicus keleti részére eddigi kutatásaimmal is sikerült megadnom azt a helyes irányítást, további kutatásokhoz, a melyet szilárd kiindulási alapúl használhatnak majd szaktársaim is.

A Marostól az Oltig meghatározott római végvárak elhelyezése és megépítése teljesen megfelelt az akkori idők védelmi feladatainak s a Hargitáról, valamint annak északi és déli nyújtványairól fenyegető véletlen támadások meghiúsítására meglepő körültekintéssel kigondolt őrvidéket képezhetett. Ép oly sikerült-

¹ Téglás Gábor: A Limes dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete. Archeologiai Közlemények. XIX. kötet. 1893. Budapest, M. Tud. Akadémia.

nek nyilváníthatjuk Dacia belvidéki szempontjából is a kinyomozott végvárak katonai szerepét, miután a megszállott völgyek mindenike, az egy Homoród kivételével, a *Maros* fővölgyére gravitál, s kereskedelmi vagy hadászati forgalmával annak elválaszthatatlan tartozékát képezi. Így Mikházáról a Nyárád kapcsolódik Nyárádtónél a Maroshoz. A főhadi úttal Nyárádtó és Maros-Vásárhely között *Maros-Keresztur* castrum stativuma biztosítja a katonai összeköttetést; míg a Nyárád mentén több útközi apróbb, de még tűzetesebb vizsgálatot igénylő őrhely biztosította az őrzáratok, a esapatmozgalmak átvonulását.

Énlakáról már fennebb kimutattuk, hogy északnyugatra *Erdő-Szent-Györgyhöz*, vagy közvetlenül Sóváradohoz, a Kis-Küküllő völgyére és délkeletre a Fehér-Nyikó völgyén *Rugonfalvánál* (Keresztur mellett) vagy délre egyenesen Székely-Udvarhelynél a *Nagy-Küküllő* völgyéhez közvetíté a forgalmat. Minthogy pedig a Maros Tövisnél, vagyis közvetlenül *Dacia* hadparancsnoksági állomása: *Apulum* felett az egyesült Küküllőt is magához öleli, látnivaló ezen helyrajzi kapcsolatból is az a ezéltudatos törekvés, melylyel *Dacia* centrumától s a közép Maros völgy táborhelyeitől a keleti határszél havasain át keletkezhető ellenséges meglepetéseket minél távolabb tartani és már jó eleve meghiusítani igyekeztek.

Nem egyszer volt már alkalmam kifejezésre juttatni az erdélyi Érezhegység bejárása s különösen a rómaiak által is művelt aranybányák topographiájának megállapítása közben szerzett abbéli észlelteimet, hogy a rómaiak legfőbb ezélját *Dacia* bekebelezésénél az aranyvidék elfoglalása és lehető biztos körülzárolása képezé.¹ Ennek a vezérelynnek szolgálatára építették a főhadi út a Maros völgyén; ennek a ezélnak szem előtt tartásával zárták el a dáciai Érezhegységből a Maroshoz vezető vö'gynyilások, szirtszorosok mindenikét, kezdve Maros-Németitől, hazarészünk nagynevű tudósának, dr. gróf *Kuun Gézának* mindnyájunk előtt oly kedves *Tusculanum*ától, vagyis az annak közelébe épült *Miciatól* fel Maros-Ujvár—Székely-Földvárig vagyis *Salinaeig* s onnan *Patavisán* (Torda) át észak felé a Sebes-Körös csuesai szorosába épített *Resculumig*.

¹ Téglás Gábor: Tanúlmányok a rómaiak daciai aranybányászatáról. I. rész. A katonai-örvidék és topographia. M. Tud. Akadémia Történeti Értekezések. 1889.

Ime ezt a szűkebb körű tanulmány alapján megérlelődött történeti igazságot most Dacia keleti határőrvidékének imént kifejtett rendszere is nem szembetűnőleg igazolja-e?

Ezt a szorgos gondosságot illusztrálja előttünk a szóban forgó határvárak tekintélyes őrségi létszáma és csapatbeli minősége is. Feliratilag ugyan kevés adatkészlettel jutalmazák e végvárak fíradózásainkat, mert a középkor templom- és várépítői itt is kőbányául, anyagtáruul használták ki, mint annyi más helyen Daciában, a római épület- és erődítményi maradványokat, úgy hogy Székely-Udvarhely Csonka vára, sőt Szigethy Gyula feljegyzése szerint még a városi nagyobb építkezések is a római vár romjaiból kerültek ki. A mi kevés felirat azonban rendelkezésünkre jutott, épen a helyőrségre nézve szerencsés tájékoztatást is nyújt, az egy Homoród-Szent-Pál kivételével, a hol a XVI. században megépített Alárdi-kastély és a szintén akkor épült, de már átalakított templom számára hordhatták szét a castrum stativum anyagát. Azóta is szorgalmasan bányásszák a szentpáliak és a római vár alapfalait, úgy hogy 1894-ben is több száz szép építő- és padlótéglát, fedélcserépet, vízvezető-esövet vala alkalman átforgatni s a *Török*-család területén is nagy kőhalmazt vizsgáltunk át, Solymossy Endre barátommal. Téglabélyeget azért mégsem találtunk H.-Szt.-Pálon s esupán két felíratrödékekkel gazdagíthatók Dacia adatkészletét. Ezek egyike Marcus Aurelius (161—180 Kr. u.) korára utal; a másikból azonban semmi irányítást nem nyerhettünk.

Marcus Aurelius előtt kevéssel 157-ből említi a Maros-Kereszturon, vagyis az itt szóban forgó keleti határőrvidék északi pontján felmerült katonai elbocsátó levél¹ a *Cohors Ulbiorumot*, mely bizonyára azonos Székely-Udvarhely C(ohors) I. VB(iorum) téglabélyegeiből ismeretes cohorssal.² Ez a cohors a daciai első háború előtt még *Moesia inferiorban* állomásozott s nyilván onnan vezényeltetett az új tartomány keleti határára, mint a hol jóformán ugyanazon szarmata-dák szövetségesek ellen kelle helyt állani, mint előbb Alsó-Moesiában. Sarmizegethusából az amphitheatrum építői között is

¹ Torma Károly: A maroskereszturi katonai elbocsátó levél. *Archaeologiai Értesítő*. 1886. évf. 4. füzet. *Archaeol. epigr. Mittheilungen*. VI. 140.

² Téglás Gábor: A Limes dacicus két Küküllő és Olt közötti része. *Archeologiai Közlemények* XIX. 1897.

képviselve vala ezen cohors, melynek számos bélyegét szereztük onnan a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat múzeumába. Székely-Udvarhelyről 3 bélyegváltozatát gyűjtöttem, melyek a sepsiszentgyörgyi Székely-múzeumban ismétlődnek. Ismertettem még a Beszterce melletti Várhelyről (Burghallen),¹ mint *Torma* Károly *Zsuppáról*,² Karán-Sebes mellett. Egy sírfelirat Apulumból³ örökíti meg e cohors egyik katonáját. Herkulesfürdőben *Pompeius Celer* praefectus Coh(ortis) I. Ubior(um)⁴ hálálkodott Herculesnek. Lehetséges, hogy ezen cohors Székely-Udvarhely és Homoród-Szent-Pál közt oszlott meg, miként a Cohors I. Alpinorum Mikháza és Sóvárad között, habár úgy Székely-Udvarhely, mint Homoród-Szent-Pál castrumainak terjedelme és exponált helyzete egy-egy cohorsnyi helyőrségre épülhetett.

Énlakával vagyunk a legszerencsésebbek, mennyiben ott a *Cohors III Hispanorum equitata*, s annak több paranesnoka felíratilag meg van örökítve. A cohors egyik praefectusa, kinek otthonául *Tipasat* emlegeti a felírat, *Dianának* áldozott.⁵ A Szent-Mihályfalván, az unitarius templom toronyszögletében látható felírat egyikén C. Julius Julianus praefectus cohortis III Hispanorum equitatae Romában tartotta otthonát (Domo Romae), mikor Jupiternek (Deo optimo materno) áldozott.⁶ E felíratot következőleg határozta meg:

D. O M	azaz:	Deo optimo Maximo
C. IVL IVLIA		C. Julius Juli
NVS PRAEF		anus praefectus)
COH. III HISP		Coh(ortis) III Hisp(anorum)
EQ. DOM. ROM		equitatae) domo Romae
V. S. L. M.		V(otum) S(olvit) I(ibens) m(erito).

Romából származott ide T. Aelius Crescentianus is, ki mint praefectus

¹ Téglás G.: Adalékok Dacia felíratgyűjteményéhez. Erdélyi Múzeum. 1888 évf. V. füzet 243 l. Archaeol. epigraphische Mittheilungen XI. p. 238.

² Torma Károly: Archaeologisch epigr. Mittheilungen. VI. p. 141 u 18.

³ Corpus Inscriptionum Latinarum. III. 1187.

⁴ Corp. Inscript. Latin. III. 1571. a fedett folyosó falában maig látható oltárkö.

⁵ Torma Károly küldte a Corp. Inscriptionum Latinarum III. köt. 179 lapján 945. sz. a. látható szövegben.

⁶ C. I. L. III. 946 sz. Ennek fordított szövegét közölte volt Ackner Mihály, mint fenn bemutattam.

fectus cohortis IIII. Hispanorum equitatae Marsnak áldozott azzal az oltárkövel, mely *Tarcsafalvára* származott volt el, s melyet következőleg sikerült kiegészítenem :

DEO MARTI	Deo Marti
T-AEL-CRESCEN	T. Ael[ius] Crescen
TIANYS PRAEF	tianus praef[ectus]
COH III HISP	Coh[ortis] IIII H[isp]anorum
..... M	[equitatae do] m [o Romae] ¹

A szent-mihályfalvi unitárius torony alá falazott s Aekner, Müller idejében, 1858, a régi templom falában állott másik emlékfelíraton P. Dideus *Italicus* praefectus Mauret(ania) Caesarens(is)t vallja otthonául a távol afrikai Mauretaniából. Teljesség kedvéért nem fog ártani az Aekner és Orbán által hibásan olvasott s a Corpusban is tévesen közölt felíratnak általam a helyszínén helyesbített szövegét is ideiktatnunk :

D . O . M	D(eo) o(p)timo m(ax)imo
COH III HISP	Coh(ors) IIII H[isp]a(norum)
EQ CVI PRAE	eq(uitata) cui prae
EST P. DIDEVS	est P(ublius) Dideus
ITALICVS PRAE	Italicus praef(ectus)
DOMI MAVRE	Dom(o) Maure
TANIA CAESS	tania Caess(a)
RE.. IS V . L . M	re(us) is v(otum)(solvit) l(ibens) m(erito) ²

¹ Corpus Inscriptionum Latinarum III. 948. Supplem. 7718. sz. Orban Balázs Székelyföld. I. kötet 125. lapján a Müller Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale Wien. 1858.

² C. I. L. III. 947. Müller Frigyes hibás közlése szerint így adta :

I . O . M
T. VETTIVS
EVERVS
PRAEF COH I
.....
I V S M.

Ezen Gooss után támadt hibás közlés:él helyesebb és teljesebb az Orbán Balázsé. Székelyföld leírása. Udvarhelyszék. 107 lap.

Chronologiailag igen érdekes a Torma másolata után a Corpusba került következő töredék is (III. köt. 949. sz.)

(diui Traiani)
(parth)ICIP(o nepoti)
(diui) NERVA(e abu)
L(ucio) VERO

Orbán Balázs¹ közölte még egy oltár töredéke záradéksorát, t. i. a szokásos

V. S. L. M.

V(otum) s(olvit) l(ibens) m(eriti), melyet azonban a Demeter Sándor-féle telken 1894 nyarán már hasztalan kerestünk.

A Corpus szerkesztői nem vettek tudomást az énlaki unitárius kántor tulajdonában volt s Orbán által hiven lemásolt téglabélyegről² sem, holott a Szent-Mihályfalvára áthurezolt s fenn bemutatott két felírtos kő téves másolatából Aekner Müller után forgalomba jött, de itt soha sem létezett LEG VI HIS-t hiven reprodukáltak s ez a mesés bélyegtypus azóta szívéosan ismétlődik is minden szerzőnél. A tulajdonképi énlaki bélyeg azonban ilyen vala:

C IIII HIS = C(ohors) IIII His(panorum).

Az általunk átforgatott téglák egyikén sem találhattuk meg azóta ezt az érdekes téglabélyeget. Vajha az ott lakók gondosságából hiteles téglabélyeget nyerhetnénk Énlakáról!

Az itt szóban levő Cohors IIII Hispanorum azonos lehetett a Coh I Flavia Ulpia Hispanorum ∞ (equitata)val, mely 109/110 közt Potaisától (Torda) Napocáig (Kolozsvar) a hadi útat megépítve mérföldmutatóval szerelte fel.³ Egy Cohors I Flavia Hispanorum Kr. u. 107-ben és a III. században Mauretania Caesarensis őrségéhez tartozott.⁴

Énlakát tehát tekintélyes katonaerő tartotta megszállva, miután egy lovasított, ∞ (ezeres) cohorsban 240 lovas és 10 egyenkint 76 főnyi centuria, vagyis összesen 760 gyalogos szolgált s ezek parancsnokai a birodalom távoli tartományain át futották be carrièrè-jüket. A praefectus mint várparancsnok egyuttal a szomszéd-

¹ Orbán Balázs, A Székelyföld leírása I köt. Udvarhelyszék. 1868. Ráth Mór bizománya. 125 lap.

² Orbán B. U.-ott. 125 lap.

³ Corp. Inscriptionum Latin. III. 1627.

⁴ Cagnat. L'armée Rom. d'Afrique p. 266 p. 302.

dos helyőrség felett is hadosztály-parancsnoki szerepet játszott, úgy, hogy Énlaka már ebből kitetszőleg is a keleti határvédelem törzskari állomásául szolgálhatott.

A szomszéd Sónvárdról a C(ohors) P(rima)ALP(inorum) bélyegét Orbán Balázs¹ tette volt ismeretessé. Ugyanazt gyűjtöttem én is Mikházáról.² Idáig nem kevesebb, mint négy Coh(ors) Alp(inorum) u. m. : Coh. I. peditata, Coh. I. Alp. equitata, Coh. II. equitata, Coh. III. vált felíratilag ismeretessé, kezdetben az alpesi tartományokból toborzották ezen cohorsok ujonczállományukat. Először Antonius Pius katonai elboesátó oklevelében jelentkezik a *Cohors I Alpinorum equitata* (Corpus Inscriptionum 4. Latin. III. DXLII.) és ellentétül Marcus Aurelius 167-beli diploma honestae missionisban (C. I. L. III D. XLVI) szerepel a *Cohors I. Alpinorum peditata* ép úgy, mint a Corpus Inscript. Latin. III 3318 számú s vonatkozásból Traianus uralmának végső éveiből keletkezhetett felíratban. A Corp. Insc. Latin III 3315., 3316. és 3317. felíratok mind Kömlődről erednek Székesfehérmegyében, hol a Cohorsnak álló táborát e három felírat szerint a *Cohors I Alpinorum equitata* és a fenn hivatolt 3318 f. szerint a *Cohors I. Alpinorum peditata* is őriztette. Közel oda Mártonvásár mellett *Baracskán* egy sirkő tette ismeretessé a *Coh. I. Alpinorumot*,³ mely a Corpus Inscript. Latin. III. D. XI. Klosterneuburgban talált Titus korabeli diploma szerint Kr. u. 80-ban és a budapesti nemz. múzeumnak Somogy megyéből Beleghről gróf Festetich Antal ajándékából nyert Domitianus-féle elboesátó diplomája (C. I. L. III. köt. XII.) szerint 85 szept. 5-e és Traianusnak 113 vagy 114-nek 1-ről datálható s Carnuntumban talált diplomája szerint Pannoniában, illetőleg Alsó-Pannoniában még nem vala a *peditata* vagy *equitata* megkülönböztetés használatban. Carnuntumból T. Calidius Publii Camilia Severus eques item

¹ Orbán Balázs. Székelyföld leírása. IV. kötet. Marosszék 1870. 21 lap. Innen Torma K. Archaeologiai Értesítő 1869. évf. 317 lap. Goos Archiv für Siebenbürgische Landeskunde XIII. p. 311. Archaeol. epigr. Mitth. I. 31. l.

² Téglás G. Adalékok Dácia felíratrához. Erdélyi Múzeum. 1888. V. f. 243. Archeol. epigr. Mitthel. XI. sz. 238. n. 1. B. I. L. III. Supplem. 8074. 8 d.

³ Fröhlich Robert: Römische Inschriften aus Pannonia inferior und superior. Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. Herausgegeben von O. Benndorf und E. Bormann. Jahrgang XIV. Wien, 1891. 58 lapján VII n 19.

optio decurio cohortis I. Alpinorum item centurio leg. XV. Apollinaris sírkövén még a fegyverzetet és ruházatot is szépen illusztrálva láthatjuk.¹ Nálunk Dacia területén Apulumban (Gyulafehérvár)² Aelius Niger vet(eranus) ann(orum) LXX c(o)hor(tis) I. Alp(inorum) e(quitatae) feleségével Saturninával magának és legkedvesebb leányainak életében sírkövet faragtatott. Miciában, a Maros-Németin alúl az Érezhegység déli nyílatainak védelmére épített római végvárunkban Torma Károly talált érdekes és jelenleg a kolozsvári múzeumban látható felíraton a Cohors I. Alpinorum a daciai lovas-csapatokkal Julius Terentianus parancsnok alatt Severus Antonius és Geta cárszászárok üdvéért áldoznak Jupiternek. I(ovi) o(ptimo) m(aximo) pro (s)alu(te) d(omi)norum) n(ostorum) (Severi) et Anton(ini) (et) Getae) al(a) C(a)m(pagonum) sub cur(a) Jul(ii) Terent(i)an(i) praef(ecti) eq(uitum?) s(upra?) se(ri)ptorum?) c(ohors)I (Vind(elicorum) coh(ors) II Flavia Comm(agenorum) cohors I Alp(inorum) n(umerus) m(ilitum) Ti . . .³

Kr. u. 103-ban Britanniából emleget egy katonai elbocsátó levél még egy Coh. I. Alpinorumot.⁴

Mindezekből kitetszőleg, de különösen a miciai vonatkozásból következtethetőleg is a Kis-Küküllő és Nyárád mellékén Sóvárád és Mikházáról itt is inkább lovasított alakban szolgálhatott ez a cohors. A hegyes tájék s főleg a határszélre, a szovátai havasokra, sőt a két táborhelyet elválasztó Bekees-hegységre s Énlaka felé az itt uralkodó málékony s a járást olvadás, tartós esőzés idején felettebb megnehezítő trachyttufa talajon valóban gyalogszerrel nem érvényesíthette volna magát a legénység oly könnyen és gyorsan, mint lóháton. S a kétfelé osztottság is inkább az ezeres vagy lovas cohors alkalmazása mellett bizonyít.

Ime tehát a Nyárád és Kis-Küküllő völgyein ezer, Énlakán

¹ Alf. Domasewsky: Grabstein eines Centurio aus Carnuntum. Archaeologisch epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. Jahrg. XIV. Wien 1891. 203 lap és Taf. V.

² Corp. Inscript. Latin. III. 1183.

³ Corp. Inscr. Latin. III. 1343. A felirat igen rossz állapotban jutott Kolozsvárra és nehezen olvasható.

⁴ Dr. Julius Jung: Fasten der Provinz Dacien mit Beiträgen zu römische Verwaltungsgeschichte. Innsbruck 1894. P. 113.

újabb ezer, Székely-Udvarhelyen a Cohors I. Ubiorum, mely quinquagenarianak vagyis ötszázasnak látszik és H.-Szent-Pálon legalább is még ugyanannyi, vagyis összesen legalább 3000 főnyi segédesapat állott készenlétben a 100—120 kilométernyi hosszúságú keleti űrvidéken s azok parancsnoksági székhelyéül a helyzetileg is központi Énlakát tekinthetjük.

S ezzel azt hiszem ismét sikerült egy jókora területet Dacia térképén kellő világításba helyeznünk. Vajha a további nehéz feladatokra is időt és alkalmat nyernénk s ott is hozzánk szegődnek a régészeti meghatározások kegyes nemtője: a bonus Eventus, melynek Torma Károly északi Daciában oly gyakran és méltán hálálkodott!

Déva, 1900. február 25.

TÉGLÁS GÁBOR.

I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632—1694. évekről.

(Ötödik és befejező közlemény.)

II.

II. Apafi Mihály, az utolsó névleges erdélyi fejedelem naplójának másolatát az Erdélyi Múzeum Egylet kézírattárában találtam meg.¹ A címlapra írt e megjegyzésből: „az eredeti T. Lugosy Boldizsár úr birtokában van Zilahon” következtetve s remélve, hogy sikerülni fog az eredeti példánnyal összehasonlítani e másolatot, utánna jártam, hogy megtaláljam.

Lugosy Boldizsár, ki igen tudományszerető ember volt s hat nyelven tudott beszélni, az ötvenes években törvénybíró volt Zilahon, azonkívül Bethlen Sámuelnének jószágigazgatója, s az egész Bethlen-családnak nagyon kedvelt s bizalmas embere. Talán ez ismeretség révén juthatott Apafi diariumához, ki rokonságban állott a Bethlen-családdal, a mennyiben Bethlen Gergelynek leánya, Bethlen Kata, volt felesége.

Lugosynak 1866. szept. 11-én bekövetkezett halála után könyveit és írásait leánya 1876-ban a zilahi ev. ref. főgymnasium könyvtárának ajándékozta, s azokat Török István, az akkori igazgató vette át.² Most azonban minden utánnajárásom daczára, nem tudtam az eredeti naplóra ráakadni. Szomorú tény, hogy sem a gymnasium igazgatója, a ki rendezte az iskola könyvtárát, sem a mostani könyvtárnok nem tud róla semmit.³

¹ Száma: I. A. 26 a. A napló másolatát Incze József adományozta az Erdélyi Múzeum Egyletnek s kis nyolczadrétben 13 sűrűn írott oldalból áll. Szép olvasható írással van másolva. Hogy ki másolta, azt nem tudom, de bizonyos, hogy a múlt század közepéből való.

² Lugosy Boldizsárra vonatkozó adatokat, leánya Biró Ferenczné és unokája, Papp Jánosné ő nagyságaik elbeszéléséből nyertem.

³ Kincs Gyula gymn. igazgató úr szives közlése.

Diarium de anno 1690—1694.

Rationarium annuale itinerationis una cum annotatione rerum celebriorum dietim administrandarum, quod sub auspiciis et favore dei ter opt. maximi, ejus celesti providentiae et cure se committendo inchoat et eodem adorando numine auxiliante continuaturus est.

Michael Apafi m. p. II. P. T.¹⁾

Symb.

Arcui meo non confido, praesentissimum mihi auxilium deus.

Anno 1690.

Idvezült méltóságos fejedelem, édes atyánk s kegyelmes urunk ő nagysága felejthetetlen emlékezetű halálát (mivel másuya könyvemben beirtam²⁾), ide nem írom; következnek azután esett szomorú változó állapotok, a diebus Augusti anni supra notati.

Az ellenség hírére nézve Radnothról indultam meg. 19. *Augusti* mentem hálni Tordára. 20. Praedicatorot ott hallgatván Tordán, mentem bé Kolozsvárra.

21. *Augusti* jött bé ebben az hazában Havasalföldiből által az vajdával, törökkel, tatárral, az töresvári passuson Tökölyi uram hostiliter, holott is Hajzler general vagy négy regimenttel — ezek az regimentek voltak: Castelli Drag., Rabutin Drag., Norquer, Doria, ezek vasas regimentek voltak és negyven gyalog granatiros hat-hat ágyúval — ő felsége hadával és Teleki uram a székelységgel ellentállván; azon szerenesetlen harezon az ellenség praevaleált és az szegény úr Teleki uram elesett, melynek circumstantiái historiákban irandók.³ General Hejzler, Marquis Doria ő felsége hadából elfogattak, Norque⁴ pedig elveszett, Balacsán is, az vajdaság competitora, elveszett.⁵

Az szegény úr, Teleki uram az Kálmán lórúl fordult le, Psal. 33. Mendax est equus ad salutem et multitudinem roboris sui non liberat sessorem, ahoz pedig leginkább bizott szegény.

¹ Princeps Transilvaniae.

² II. Apafinak e munkája fennmaradt kéziratban. Czíme: „Idea brevissima status principatus Transilvaniae in familia Apafiana (1690—1698).“

Az Erd. Muzeum Egylet kéziratárában két példányban is megvan. Lásd Gr. Kemény József Collectio minor manuscriptorum historicorum. Tomus XI. Nro. 4. és Tomus XXIX. Nro. 6. 214—241. l. A 218. lapon említi apja halálát.

³ Részletesen leírja Cserei Historiájában. 203. l.

⁴ Helyesen Noirquermes.

⁵ Sorbán oláh vajda halála után Balacsán félve a vajdától, Constantinus Brankovántól, Erdélybe jött s a császár pártfogásával szeretett volna havasalföldi vajda lenni. Tökölyi kiverése után az ő bevitele lett volna a ezél, de Tökölyi visszaverte támadásukat s Balacsán is elesett. V. ő. Cserei I. m. 200. l.

Septemlberben temérdeki sáskáknak serege lepte el majd az egész Erdélyt, Kolozsvárhoz is oly sűrűséggel jött, hogy az aert¹ ugyan megsetétítette, az hol esoporttal ment.

10. *Octobris* tájban érkezett bé Badensis ő felsége²) ármádájával³) az római császárnak.⁴) Bőjövetelivel az ellenség Szeben tájáról elnyomult és Udvarhelyszéken által végre 24 Octobris⁵) nyomta ki az Badensis Thökölyi uramat az Boza⁶) passuson által.

16. *Novembris*⁷) érkezett ki Badensis ő felsége Apahidához annak az ármádának, az kivel kinyomta (Thökölyi uramat) egy részével, mivel nyolez⁸) regimentet Veterani generállal az Barezán Erdély őrizetére hagyott.

17. *Novembris* mentem ki Apahidához látogatására az Badensisnek: Naláci István uram, Bánffy György uram, Bethlen Miklós uram lévén velem az urak közül. Érkeztem oda délelti két óraker, holott is igen speciális affectatioval látott és meg is vendéglett az maga sátorában gazdagon. Onnan bójöttem azon nap Kolozsvárra, későn érkeztem bé nyolez óra tájban. Mondotta több szavai közt Badensis fejedelem: *Rosz játékot kezdett* (úgy mond) *az, ki a törököt elsőben ebben az hazában béhivta s azzal az ő felsége ármádáját utánna vont.*

24. *Novembris* jöttünk ki Kolozsvárról ebédre Ajtonban, vasesorára Tordára. 25. Mulattunk Tordán. 26. Praediciot hallgatván, hálni mentünk Kocsárdra. 27. Parajdra. 28. Jöttünk ebédre Balázsfalvára.

5. *Decembris* indulván Balázsfalváról, hálni Csanádra. 6. Másnap hálni Szelindekre. 7. Harmadnap hálni Dályára. 8. Negyedik nap hálni Porumbákra. 9. Bessenbákra. 10. Isten kegyelméből Fogarasban.

Karácson előtt való hétben Galga szultán feles pogánysággal Somlyó felől irrumpált és már Tordáig grassált. Azonban ugyanaz Badensis fejedelem ő felsége Szathmár felől utánna nyomulván, az hirre is magokban megszaladtak és panico tenore dissipálódtak, négy vagy öt taraczkot s sok rabokat elhagytak; tevéket s egyéb nyereséget is nyert az ő felsége hada. Ezen hírhez képest Tököly uram

¹ azaz levegőt.

² A badeni őgróf, kit az ifju fejedelemmel élükön a főnrak hívtak be.

³ Cserei szerint 18,000 ember.

⁴ Czegei Vass György szerint szept. 23—24-én „költözött“ által a Vas-kapun s szept. 29-én már Búdöskuti meghozta a hírt Kolozsvárra. Czegei Vass György naplója. Magy. Tört. Emlékek II. oszt. Irók. XXXV. köt. 99. l. — Cserei is így. I. m. 207. l.

⁵ Szilágyi Sándor egy nappal későbbre, okt. 25-re mondja. (Erdélyország története. II. köt. 377. l.) De Apafi adata mellett szól Czegei Vass is. I. m. 102. l.

⁶ Bodza.

⁷ Czegei Vass Gy. szintén ekkorra mondja. I. m. 104. l.

⁸ Cserei szerint csak 7. I. m. 210. l.

is az előbbi passuson bé akarván jönni, Veterani generalis Hannover fejedelmét több officerekkel eleiben küldötte; valami relitatio esvén az előljárók között, Hannover fejedelem elesett lövés által. Ezen Honnore (!) fejedelemnek az öesese esett el az mult esztendőben Nissa táján lött harezon, ultima Octobris. 11. Januarii Tököly uram visszaszállott és az szegény erdélyiekben fő, nemes és közrend visszaszabadult, noha egyszer másszor sok is esett el szegényekben Havasalföldiben. És így ez boldogtalan ó esztendő concludálódott.

Anno 1691.

Januarius. Circiter 8-va Januarii Veterani general Havasalföldiben Sovire, Szent Crois vicecolonellussa commendója alatt expediált bé ezer lovast, utánna subsequáltatta Pace¹⁾ uramat 1000, ezer lovassal, kik is Hosszúmezőt²⁾ felvervén, Tökölyi uram elment mature előle és az hada-félében elveszett vagy kétszázig való, az esászár vitézi pedig onnan megtértek nyertesesen.

Állott bé az ország gyűlése 16^a Januarii³ Fogarasba, az melyben Falkenstein⁴⁾ is (az esászártól küldetvén) jelen volt. Ezen gyűlésben választották Bánffy⁵⁾ uramat gubernatorrá, Bethlen Gergely uramat generálissá, Bethlen Miklós uramat cancelláriussá, Haller János uramat thesauráriussá, de az követség Bécsbe menvén, akkor sollicitáltak Bécsbe confirmatiojukat.

Februarius. Die 16. Februarii bomlott el az ország gyűlése, mely napon megindulván Isten kegyelmességéből Fogarasbúl idvezült urunk ó nagysága testével, celebráltunk szomorú solemnitást, elsőbben az nagy palotán két oratióval és egy praedicatióval. Praedicállott Rozgoni uram, az fogarasi pap ex textu. Deákul órálta Zabánius, magyarul órálta Kolozsvári uram, az enyedi professor. Megindulván három órakeror subsistáltunk hálmi Sároson. 17. Februarii Sároson órálván Kaposi Sámuel uram az fejérvári professor. Continuáltuk urunkat Isten kegyelmességéből Jakabfálvára és 18. reggel mentünk bé Almakerékre, holott is Isten ó felsége ez hazának szertelen háborúí között is tisztességes temetést engedett. Praedicállott Nagyári uram, órálta magyarul Pataki István uram, deákul Németi Sámuel uram a kolozsvári professor. Tettük idvezült urunk testét idvezült asszonyunk teste mellé az almakeréki templomban 19. Februarii. Másnap reggel Almakerékről mentünk Keresdre ebédre és ugyan-

¹ Helyesen Page. .

² Eredeti neve Cimpu lung, fordítva Hosszúmező.

³ Szilágyi S. i. m. II. köt. 379. l. és Jakab Elek az utolsó Apafi czimű történelmi tanulmányában (41. l.) jan. 10 et mondanak; Czegei Vass Gy. szerint pedig csak 20-án „olvasták a catalogust”. I. m. 107. l.

⁴ Szilágyi Sándor Falkenheimnek nevezi. I. m. 379. l.

T. i. Bánffy Györgyöt, Bánffy Dénes fiát.

azon nap temettük el Bethlen Elékné asszonyomat, mely is szép készülettal ment véghez. 20. Februarii Keresdrúl indultunk nébai ur, Teleki uram ő kegyelme temetésére, az nap mentünk ebédre Zágorba, hálni Ákosfalvára. 21. Ebédre Szent-Györgyre, hálni Gernyeszegre. 22. Temettük el Teleki uram testét az ott való templomban. 23. Ebédet öttünk ugyan helyben Gernyeszegen, hálni mentünk Somosdra. 24. Ebédre Szász-Örményesre, hálni Ebesfalvára. Mulattam három napot Ebesfalván. 28. Megindulván mentünk hálni Lesesre, ugyanazon nap ettünk ebédet Berethalomban.

1. *Martii* Lesesről ebédre Nagy-Sinkre, hálni Fogarasban. Ezen holnapban itt Fogarasban volt az uraknak consultatiojok.

Aprilis 27. Indultunk Fogarasból ebédre Sporehoz Nagy-Sinkre, hálni Jakabfalvára. 28. Ebédre Almakerékre, hálni Ebesfalvára. Ebesfalván volt consultatiojok az uraknak usque ad diem 30. Aprilis.

1. *Maji* indultunk ebéd után Ebesfalváról hálni Almakerékre. 2. Ebédre Zelistátra, hálni Fogarasban. 12.¹ Indultak meg a követ urak Bécs felé, úgymint: Bethlen Gergely uram és Gyulafi László uram.

3. *Junii* öltöztem ki pünköszt napján az feketéből Fogarasban. 7. Junii Isten segítségéből Fogarasból megindulván ebéd után, hálni mentem az nap Szombatfalvára. 8. Szombatfalváról megindulván reggel, ebédre mentem Árpásra, hálni Porumbákra. Porumbákon mulattam három napot. 12. Junii Porumbákról reggel megindulván, ebédre mentem Dályára, ebéd után mentem Szebenben az Veterani generálhoz, onnan kijűvén, hálni mentem Szelindekre. 13. Szelindekről ebédre mentem Hárságra, vacsorára Csergődre. 14. Ebédre Balázsfalvára, másnap Balázsfalván mulattam huszadikig. 21. Ebédet ettem ugyan helyben Balázsfalván, hálni mentem Szent-Miklósrá. 22. Szent-Miklóról ebédre Kénesesre, hálni Radnothra.

Julius 14. Gyűlvén Radnothra az urak, volt consultatiojok. 21. Bomlottak el. 26. Radnothról megindulván ebédre mentünk Nyárádtőre, hálni Vásárhelyre. 27. Ebédre Gernyeszegre, hálni Görgénybe. Mulattam Görgényben 24 hetet.

Augustus. 1. Jűvén híre az tatár bėjövetelinek, Görgényből indultam ebéd után Beszterceze felé, hálni mentem Dextrádra. De ide hozák, hogy a tatár visszament, melyre nézve 2. megindulván ebéd után, hálni mentem vissza Görgényben. 19. Harezolt meg Badensis fejedelem az törökkel, az hol az Badensis lött victor; azonban sokan veszték mindenik részről. Nevezetes emberek is veszték az német részéről, úgymint Holstay herezeg, Zuzza, Zrínyi s többek; az törökök közül pedig veszett el az fővezér, janesúr aga, szerdár

¹ Jakab Elek máj. 13-ra teszi. I. m. 40. l.

és többek. Az töröknek minden munitióját ekkor mind elnyerték. Az harez volt Péterváradja és Zalánkement között.

Septemberben semmi oly derék dolog nem esett.

Octobr 5. Indultunk Görgényből holmi dolog végett ebéd után hálni Harasztosra. 6. Ebédre Kőbölkútra, hálni Katonában. Ide jöttek vala Bánffy György és Bethlen Elek uraimék holmi dolgok végett. 7. Mulattunk Katonában. 8. Reggel indulván Katonából, ebédre mentem ugyan Kőbölkútra, hálni Szent-Andrásra. 9. Ebédre Görgényben.

November. Itt semmi notálandó dolog nem esett.

December. 10. Ebéd után indulván Görgényből, hálni mentem Petelyében. 11. Petelyéből reggel megindulván, tértem bé Gernyeszegré Telekiné asszonyom látogatására, de ott ebédet nem ettem, hanem mentem ebédre Sáromberkére, hálni Maros-Vásárhelyre. 12. Vásárhelyről ebédre mentem Nyárádtőre, hálni Csergedre. 13. Csergedről ebédre mentem Bonyhára, hálni Kundra. 14. Kundraól Isten kegyelméből Ebesfalvára.

Anno 1692. esztendő.

Januarius 23. Indultak az urak Bécsből.

Februarius. 14. Indultam ebéd után Ebesfalváról, hálni mentem Almakerékre. 15. Almakerekiről ebédre Szászhalomra, hálni Sárosra. 16. Ebédre Fogarasban.

Martius 18¹ Jöttek az urak Szebenbe gyűlésre, az hová érkeztek a követek Bécsből. Ezen gyűlésen confirmáltatott a diploma szerint Bánffy uram gubernatornak, Haller János uram thesaurariusnak, Bethlen Gergely uram generalisnak, Bethlen Miklós uram cancellariusnak. Ezen boldogtalan gyűlésben ígérték meg az magunk vallása emberei² az *kolozsvári óvárbeli templomot az pápistáknak*. Ezen gyűlésben lévén sok háborgások az religiok közt, ad tempus per puncta sopiálódott. Azon turbulentiának oka az volt, mert az catholikusok jésuitákat akartak püspökkel együtt béhozni és sok helyeken templomokat építeni, akkor ezen matériát az pápisták közül Apor és Gyulafi uraimék urgeálták inkább, mivel tetszett az német világ nekik.³

Aprilis. 14. Ebéd után indulván Fogarasból, hálni mentem Szombatfalvára. 15. Onnét ebédre Árpásra, hálni Porumbákra. 16., 17., 18., 19., 20—30. Ott mulattam.

¹ Szilágyi Sándor i. m. 383. l. és Jakab Elek i. m. 51. l. márczius 15-re teszik e gyűlést; Czegei Vass György szerint 19-én „olvasták el a catalogust“ i. m. 144. l.

² A reformátusok, mert Apafi az volt.

³ Ezen vallási zavarokról részletesebben ír Cseréi Historiájában. 223—224. l.

Majus 1. Ott voltam az urakkal holmi dolgaimról beszélgetvén. 2. Indultam Porumbákról ebédre ugyan Árpásra, hálni Szombatfálvára. 3. Mentem ebédre bé Fogarasha. Fogarasha mulattam egész 30. Majjiig. 30. Indulván Fogarashól hálni mentem Szombatfálvára. 31. Ebédre Ucsára, hálni Porumbákra.

Junius. 1. 2. 3. 4-ig ott voltunk. 4. Indultam Porumbákról, ebédre mentem Dallyára. Ebéd után fordultam bé Szebenbe Veteranihoz, de ott nem mulattam, hanem hálni mentem Szelindekre. 5. Ebédre a hársági bérezre, hálni Csergedre. 6. Ebédre Balásfálvára. 9. Hozták meg, hogy Haiszler¹ general Váradot megvette.² 23. Junii indultam Balásfálváról, ebédre mentem Sitvére, hálni Küküllővárra. 24. Küküllőváról ebédre Királyfálvára, hálni Radnothra. 26. Verték meg a tengeren az anglusok és hollandusok az francziát.

Julius. 1. Adták fel Namurecumot az franczia királynak.

Augusztusban semmi jegyzésre való dolog nem volt.

September. 8. Indultam Radnothról, ebédre mentem Szakálba, hálni Méhesre.³ 9. Méhesről ebédre Katonába. 10. Ott mulattam. 11. Reggel indulván Katonából ebédre mentem Szovára,⁴ vaesorára az lakadalomban Bonezidára gubernator uramhoz. 12. Ebéd után indulván Bonezidáról, hálni mentem Szovátra. 13. Szovátról ebédre mentem Szengyelben, hálni Radnothra.

October. 16. Radnothról mentem ebédre Ádámosra, hálni Küküllővárra. 17. Ott voltam. 18. Ebédre mentem Szépmezőre, hálni Balásfálvára.

Anno 1693.

Ebben az esztendőben 19. *Julii* harezolt meg dux de Louxemburg az angliai királylyal az Baváriai Electorral az holott a két részről negyvenezer ember vezett; az franczia az mezőt és az ő statioját megtartván az *confoederatus exercitust* helyéből kinyomta és az victoriát is megtartotta. Ez az harez volt Flandriában az Getta folyóvíz mellett.

Ugyanezen esztendőben *áprilisben* és *májusban* *terribilis terrae motus* lévén Syciliában (melyet is az hispanus bir) egynehány száz-ezer emberek városostúl elvesztenek, elsülyedvén. Az gallus az tengeri militiaival az smyrnai *classist* elfogván, negyven millió pénzt nyert, de elsőben tetteté, mintha Syciliát akarná occupálni, Sabandrában 4. *Octobris* az galliai hadak *sub duce catinatio* megharezolván

¹ E nevet a diárium is többféleképen írja.

² Czegei Vass Gy. szerint jun. 4-én, de ez a dátum hibás, mert 5-én hódolt meg Várad.

³ Épen Czegei Vassnál volt megszállva. i. m. 156. l.

⁴ Helyesen: Szovát.

az ott lévő *confoederatus* hadakkal, kikkel volt Caprara, őket az gallusok megverték. Az fővezér Augustusban Erdélyre akarván jünni, az Magyarországból lévő császár armádája Nándorféhegyvárát megszállotta, de az fővezér segítségére menvén, az armáda solváltta az obsidiót. Az tatár annakutánna Debreczen felé ütvén, egy néhány falút megrablottak az szegényeket elvitték.¹

Az sok emberek nyughatatlan elméjéből sülvén ki az *óvári templo mot Kólozsváratt az pápistáknak adták az unitárius scholával együtt.*

Mentek bé ugyanezen esztendőben az angliai és hollandiai követek Törökországba az békesség tractálására. Az gallus, hogy inkább elhúzhassa az dániai királyt az imperiummal való *confoederatiótól*, az lüneburgi electorra támasztotta, de midőn az danus az lüneburgusnak egy Raczburg nevű fortaliciumát megszállotta volna, az római császár intercessiójára inter Danum et Lüneburgicum causa illa et praetensio in ducatum Lavenburgicum sopita est.

Ugyanezen esztendőben, még tavasz felé constituáltatott az imperiumban nyolezadik Electornak pro intercessione Electoris Brandenburgici et Saxonis az Hannoverano Lüneburgicus dux, ki is neveztetett sacri Romani Imperii archisignifer.

Holt meg a császár ő felsége aulae cancelláriussa comes Stratman 23. *Octobris*, ki is ő felségének kedves tanácsosa volt.

Vette meg az gallus *septemberben* Carolosigiumot. Tavasszal ugyanezen esztendőben vette meg az gallus Heidelbergát az Palatinatusban, melyet is funditus evértált. Vette meg ezen várost Mellas. Ismét Rosa nevű erősséget Hispániában, Catalonia tartományában az ott lévő tengerpartján, mely is nagy portus volt, egyfelől tengeren vítta Tourvill nevű admirálja, másfelől szárazon dux de Noilles. Ebben az esztendőben tért az amerikai pogányok közül vallásunkra 600,000.

December. 3. Indultam Ebesfalváról Küküllővárra, az hová jüttek az urak, úgymint Bethlen Elek s Gergely uraimék consultatióra hozzám Gubernátor urammal az végre, hogy *discurálnák* az Bécsben Radnoth dolga iránt való felküldés felől, mivel Apor, Bethlen Miklós és Haller Istvánék is solicitálták oda fel. Megindulván azért Ebesfalváról 3. Decembris, ebédre Gogány-váraljára, hálni Gálfalvára mentem. 4. Küküllővárra. 5. 6. 7. 8. 9. Ott mulattam és az urakkal végeztük, hogy felküldjünk Radnoth iránt és minden jószágaimra generalis protectiot hozassak az római császártól. Ez meglévén Szebenbe ment ezen felmenetel iránt Keszei uram Veterani generalishoz, ki is felküldésemet megértvén, szép recomendatoriát irt Bécsbe mellettem. 10. Visszaindulván, ebédre Balástelkire, hálni Ebesfalvára mentem.

¹ V. ő. Cserei i. m. 230. l.

Anno 1694.

Januarius. 5. Indultam ebéd után Ebesfalvárúl, hálni mentem az nap Almakerekire. 6. Ebédre Szászhalomba, hálni Sárosra. 7. Ebédre Fogarasban.

Februarius. 13. Megbetegedvén amaz nagy Isten ajándékával bíró udvari praedicatorunk, T. *Nagyári Josef* uram, 18. estve 10 órakor meghala. Szolgált az udvarban 16 esztendeig, szegény fejedelemnek mindenik tábori expeditiójában jelen volt.

Ezen holnapnak az elein¹ ütött bé Csíkba a tatár két ízben, rabolván 8,000 embert. 24. Hamvas szeredán ebéd után 12 órakor az Istennek kiváltképen való rendeléséből s tanácsából jegyztettem el magamnak feleségül erdélyi főgenerális Bethlen Gergely uram ő kegyelme negyedik leányát, Bethlen Kata kisasszonyt. Ezen dolgomban igen hűségesen forgódott Bethlen László uram.

Martius. 7. Temettük el szegény Nagyári uramat az fogarasi temetőbe Ölyvesi uram teste mellé.

Majus. 10. Indultam Fogarasbúl, hálni mentem Szombatfalvára. 11. Ebédre másnap Árpásra, hálni Porumbákra. 16. Vasárnap reggel indulván ebédre Porumbákról mentem Újfalába, hálni Szelindekre. 17. Jütt estve 11 órakor Gubernator uram Szelindekre. Szelindeken 12 órakor ettünk éjjel vacsorát Gubernator urammal, de Gubernator uram sietvén Bánffy Ferkó kis fia temetésére, Szelindeken nem hált, hanem egy órakor éjjel indulván, ment Csanádra. Ezen éjjel mind irtam majd virradtig levelet Gubernator uramnak magam mátkásulása iránt Bethlen László uram által, (mivel magával gubernator urammal sokáig nem beszélhettem). 18. Indultam reggel Szelindekről elsőben Szebenbe; Veterani generalist meglátogattam, de ebédre Homostorfra kimentem, innen azon nap mentem Porumbákra. 28. *Maji* volt nálam Porumbákon az generalis, ki is nagy confidentiával beszélt velem. 30. Pünkösöd első napján érkezett Bethlen László uram hozzám Porumbákra, estve vacsora után, meghozván ő kegyelme, hogy az úr, Gubernator uram is jóvalja házasságomat. Ekkor ismét újólág Bethlen László uram által gyűrűt küldöttem Gubernator uramhoz, hogy ő kegyelme az mátkámnak megküldje.

Ezen holnapban az galliai király Ludovicus XIV. ilyen praeticát csinált. Mivel vacált a leordinumi püspökség, akartak az capitularis papok püspök-fejedelmet választani, de az papokat az gallus úgy fascinálta, hogy fele az papoknak, úgymint 24, válasszák az coloniai electort, ki is az Bavarusnak Maximilianus Émanuelnek (az ki az császár veje volt) öesese, 24-gye pedig az magnus ordinis Teutonici magistert, az ki egy testvér-öesese volt az császárnénak.

¹ Czegei Vass Gy. febr. 15-re teszi. i. m. 181. l.

Ugy is lött az dolog, mert fele az papoknak az coloniai electort, fele az ordinis Teutonici magistert választotta püspököknek. Ezek után mind ez két nagy emberek az tisztet magának vindicálván, kiki vendégséget is adtanak az papoknak. Az vendégség után nem-sokára meghal az ordinis Teutonici magister és így ezen causa sopiálódik, egyébaránt az franczia feltett czélja ez volt, hogy az Bavátiai házat ezen causával összeveszesse az Nimburgumi házzal és hadat indíttasson egyikkel a másik ellen, hogy annál jobban férjen az dologhoz.

Junius. 2. Mentem Szebenben Veterani generálhoz ebédre, ki is jó szívvel látott. Ezen nap visszamentem Porumbákra. 8. Indultam Porumbákról ebédre Dalyára, ebéd után Szebenbe az generális-hoz, hálni onnan Vizaknára. 9. Ebédre az harsági bérezre, itt nagy eső vala, hálni Csergedre. 10. Balásfalvára ebédre. 16. Jött meg Bethlen László uram szeredán estve, hozván más gyűrűt Gubernator uramtól, az mátkámtól. Ezen holnap elein verte meg az franczia dux Noailles nevű Mareschallussa az cataloniai mezón az spanyol hadát, vágván le 8,000, fogván el 2,500-at benne, az ágyúit is elnyerte az gallus az hispanusnak és az főgenerálját Marchionem a Conflans, elevenen elfogta. Ezen harc után vette meg az gallus az spanyolnak egy Girona nevű városát Cataloniában per deditionem. 24. Indultam Balásfalváról ebédre Szépmezőre, hálni Küküllővárra. 25. Ott mulattam. 26. Jöttem ebédre Dombóra, hálni Radnothra. 27., 28. Ott mulattam. 29. Mentem Bodonba Kendefi Gáspár uram lakodalmára¹ az urhoz Bethlen Gergely uramhoz, elsőbben ebédet évén az iklandi bérezen. 30.² Isten segítségéből sok nagy rendek praesentiajában váltottam gyűrűt az mátkámmal solemniter Bodonban, estve felé az Gubernator uram szállásán esküdtünk meg is.³ Esketett meg Diósi András uram az radnothi praedicator, melyet adjon Isten lelkem idvességire s vigasztalásomra.

Julius. 2. Indultam Bodonból ebédre Radnothra. 12. Mentem ebédre Bodonban az mátkám látogatására. 13. Ott voltam. 14. Ebéd után jöttem Radnothra. 27. Gubernator uram is ott lévén, indultam ebéd után Radnothról Szent-Pálra az Toroczka János lakodalmára.⁴ 28. Ott voltunk. 29. Ebédre jöttünk gubernator urammal Radnothra,

¹ Kendefi Gáspár szintén Bethlen Gergelynek vette el a leányát, s így a fejedelemnek sógora volt.

² Szilágyi S. i. m. 387. l. csak általában határozza meg s 1694. nyarára mondja.

³ E korban már az eljegyzés alkalmával megesküdtek egymásnak, hogy teljesen biztosak legyenek. V. ö. br. Radvánszky cikkét „Lakodalmak a XVI. és XVII. sz.-ban“. Századok XVII. évf. 1883. 217—242. l. Maga a házasság csak 1695. jun.-ban kötött meg, melylyel „elugrotta bizony a fejedelemséget“. Cserei i. m. 248. l.

⁴ Toroczka János Kornis Gáspár leányát vette nőül.

hálni Ludasra. Ugyanezen lakodalom alkalmatosságával 30. Ludasról mentem hálni Bodonba. 31. Ott voltam.

Ezen holnapban vette meg az gallus Cataloniában Palamos nevű portust; tentált irruptiot az galliai Brest nevű portusra az anglus hajója, de sine fructu szállott haza az gallus prince.

Augustus. 1. is Bodonba voltam. 2. Indultam ebéd után Radnothra . . .

*

Itt megszakad a napló. Az események rohamosan fejlődtek. Erdély függetlensége az 1690-iki Leopoldi-diploma óta megszűnt, Apafit előbb csak szemmel kísérték, később, 1696-ban, Bécsbe vitték. 1697-ben aztán elhatározta a bécsi udvar, hogy többet ne is láthassa hazáját. Ott lakott Bécsben, nejétől is elszakítva, igazán árván. Kétségbeesve mondja ő maga: „*Lelkem oroszlánok között van, feküszöm a gyújtogatók közt, kiknek foguk dárda és nyíl, s nyelvök éles szablya*“.¹ Ott is halt meg: mint Bethlen Miklós mondja „szép ifjúságának virágában“ 1713. februárjában. Holttestét hazahozták, s elébb Radnothon, majd 1724-ben meghalt nejével együtt az almakeréki templomban temették el. Így halála után újra egyesült nejével, s hazája földjében és övéi körében alussza örök álmát.

¹ Gulácsi Albert, II. Apafi titkárának naplója. 204. l. Erd. Múz kéziratára. Kemény József-féle gyűjt. XXIX. köt. 5. sz.

TÓTH ERNŐ.

IRODALMI SZEMLE.

Horvát történelmi repertorium.

Irta: *Margalits Ede dr.* I. kötet Budapest, 1900.

A történeti kutatás induktió részének, a nyers anyag összegyűjtésének legbecsesebb segítője a repertorium. Sok hiábavaló munkától kimél meg s könnyűvé teszi az előzetes tájékozódást a jó repertorium. Tudományos életünk csak újabb időben, midőn a munka általánossá és önállóbbá lett -- ismerte fel a repertoriumok szükségét. Igaz, hogy még most sem igen dicsekedhetünk valami sok repertorium-munkással, de azért az út meg van törve s hovatovább mind több művelő jelentkezik. Ezeknek sorában a legmunkásabbak egyike Margalits Ede dr. egyetemi tanár, a ki azóta, hogy közmondásos gyűjteményét a tudomány illő köszönettel és elismeréssel jutalmazta, deresedő fővel kezdett nagy szorgalmú irodalmi működéshez. A mióta a horvát nyelv és irodalom tanára a budapesti tudomány egyetemen, nagy buzgalommal igyekszik a horvát irodalom kincseit a Budapesti Szemlében a magyar olvasók előtt ismeretessé tenni, a Századokban pedig mintegy 3 esztendeje állítgatja össze a horvát históriai és irodalomtörténeti irodalom újabban megjelenő kiadványait. Az az elv vezérli, hogy a magyar történetírásnak feltétlenül szüksége van nemcsak annak a nyers anyagnak ismeretére, a mely közzététetik, hanem érdekében áll az is, hogy a horvát írók gondolkozási módjával, felfogásával tisztában legyen. Ezért készen nyújtja mindenkinek az útbaigazítást, a repertoriumot, a mivel most már a magyar írók köteleességévé válik, hogy munkájuknál a horvát anyagot is figyelembe vegyék.

Ezt az elvet szolgálja legújabb munkájában is. A magyar tudományos akadémia megbizásából összeállította a „Horvát történeti repertorium“ I. kötetét, mely a horvát költészet, művészet, tudományosság és történetírást ismertető művei sorában a 21-ik négy esztendő alatt. A repertorium 2 kötetben a horvát történelmi társaság és a zágrábi délszláv akadémia történelmi munkásságának regestáit foglalja magában 1850—1899-ig. És így bevezetést ad majd ahhoz a folytonos munkához, melylyel Margalits a Századokban f. évvel megkezdett „szláv szemlé“ vezeti.

A nemrégiben megjelent I. kötetben 783 oldalon 100 kötetnek tartalmát adja bő kivonatokban, úgy, hogy munkája becses forrása lehet mindazoknak, kik az eredeti műveket vagy nem akarják, vagy nem tudják használni. A kötet két nagy részre oszlik. Az első 97 regestában a Kukuljevics Iván szerkesztette „Archiv a délszláv történethez“ (Arhiv za povjestnicu jugoslavensku) XII. kötetének ismertetése (1 - 147 l.), a második „A délszláv tudományos és művészeti akadémia munkálata“ (Rad jugoslavensko akademije znanosti i umjetnosti) első 88 kötetének (1867-től 1899-ig 137 kötet jelent meg) ismertetése 189 regestában, a 147—663. oldalokon. A mű többi részét a tárgy és névmutató tölti be, a mely nagyon megkönnyíti a használatot.

A bő és kimerítő regesták, melyeket ugyan a rendkívül tömör stílus olykor homályosokká tesz, úgy a magyar, mint az erdélyi történelemhez sok becses adalékkal szolgálnak. Erdemesnek tartjuk, hogy fel- említsünk egy néhányat belőlük. Ilyen az, mely a Véglia, Kercs és Ozorára vonatkozó okiratokat közli. Az I. rész 6-regestája Kukuljevics Iván „Délszláv nyomdászok a XV. és XVI. századból“ című dolgozatáról szól. Érdekes adatot találunk br. Ungnád Jánosról, ki az üldözések elől Würtenbergbe menekült, a hol a nyomdákat glagol és Ciril betűkkel látta el; gr. Zrinyi Györgyről, a szigeti hős lutheranus fiáról, ki Nedelistyén felállított nyomdájában 1574-ben kinyomatta Verbóczy Tripartitumát horvátul; Manel János laibachi, varasdi nyomdászról, ki később az Erdődyek felhívására Monyorókerekén, majd Szécsen nyomtatott (pl. Vizaknay: „A keresztény tudományok főartikulusáról való könyvecskjét“ 1693-ban). A 15. „A boszniai és montenegrói okmányok“ regestája Péter Petrovics Nyegos montenegrói vladika szerb leveléből, melyet Ozman Szkoplyák basa skutari vezérhez 1847-ben írt, közli, hogy a vladika végre *nem szégyenli a „hajdú“ nevet, mert az loragot jelent.* A 16. regesta a horvát királyság Habsburg okleveleit ismerteti. A 61. terjedelmes regesta Oriovcsani Ilics Lukács munkáját „A cs. k. katonai határőrvidék keletkezéséről“ írt művét kivonatolja, a mely kérdéssel a 72. regestában ismertetett másik értekezés a „Stojanovics Mijác“ is foglalkozik. Érdekes a 81. regesta, mely a Kukuljevics kiadta Zrinyi Miklós és Péter, valamint feleségeiknek horvát nyelvű okleveleit ismerteti, Zrinyi Miklós nevét és címét tisztán horvátul írja le, míg Zrinyi Miklós magyarul. Szórol-szóra közli a regesta Zrinyi Péter horvát nyelvű búcsúlevelét feleségéhez és lányához a bécsujhelyi börtönből. 85. regesta Szabó Károly: „A bolgármagyar-háború 888-ban do'go'zati említi fel, melyet Bakukic; Vjekoslav fordított és Kukuljevics észrevételekkel kísért. Az 5. jegyzet Szabó Károly megjegyzésé, hogy a hunnok és magyarok egy test és egy vér, a pan-germanizmusnál és panszlavizmusnál merészebbnek mondja. A 88. regesta Kukuljevics: „Horvát írók a Velebit innenső felén a XVII. század első felében“ című munka tartalmát adja. E munka adalékokat

tartalmaz gr. Zrinyi Péterné, Frangepán Katalin (horvát imakönyvíró, ki művét erősen tarkítja magyar szavakkal), Istvánffy Miklós (történetíró), Beriszló István, Paszkai János, Szakmárdi János latin költők, gr. Zrinyi Péter horvát költő (mert Miklós bátyjának „Szigeti veszedelmét horvátra fordította „Adrianszkoga mora Syrena“ ezimmel. Először Velenczében jelent meg 1660-ban). Ladányi Ferencz történetíró (sz. 1640.) (kinek magyar érzelmét Kukuljevics kifogásolja), a híres Krizsanic György (sz. 1617.) első pánszláv író, gr. Zrinyi Miklós politikai író (a kinek magyarságán Kukuljevics erősen kesereg s alig akarta bevenni a horvát írók közé), továbbá gr. Draskovics János Kristóf („Officium Marianum“ magyar imakönyv és „Az fejedelmek órája“ szerzője), Gerzsenyi Pethő Gergely (A rövid magyar krónika írója) és gr. Draskovics Sándor (az 1622. íródott „Konstantinusnak és Viktoriának egymáshoz való igaz szerelmükről írott comoedia“ szerzője) „horvát-magyar írók“ életéhez. A 96. regesta „Adalékok a horvát irodalomtörténethez“ című Kukuljevics dolgozatot ismerteti, melyben különösen a Krisztianovicra vonatkozó rész becses, mert csak Krisztianovic (Kopitarral együtt) tiltakozott a délszláv egyesülést előmozdító Gáj-féle horvát nyelvújítás ellen s az idegen stokavi dialektus ellenében egyedül írt kajkav tájszólásban.

A II. részben is sok érdekes kivonatot találunk. Így a 7. regesta ismerteti Ljubics Simon dolgozatát: „A horvát történelem vázlatá“-t, mely a magyar történetíráshoz is sok becses anyaggal szolgál. A 11. nagy regesta kivonatolja Rácski Ferencz művét: „Délszláv mozgalom a XIV. század végén és a XV. század kezdetén“, mely különösen az Anjouk, Zrinyiek, ivánicsi Horvátyak és Zsigmond király történetének ismeretéhez becses. A 12. regesta Mesics Mátyás munkáját (Beriszló Péter hánsága II. Lajos király idejében) tárgyalja. A szintén nagy terjedelmű kivonat a mellett bizonyít, hogy II. Lajos historikusa itt sok érdekes dolgot találhat. A 15. regesta: „Raguza viszonya a velencei köztársasághoz 1358-ig“ ezimmel Ljubič becses művét ismerteti. A bogumilekkel a Repertorium több kivonata foglalkozik, legbővebben a 24. II. rész 21. regestája, mely Rácski Ferencz „A bogumilek és patarenusok“ című dolgozatának tartalmát adja kimerítően. A magyar történetírásra nézve fontosak a 22. regestában bőven kivonatolt „Adalékok a raguzai köztársaság kereskedelmi politikai történetéhez 1359—1526-ig“ értekezés, a 23-ban és 34-ben Metzics két dolgozata: „A Beriszlók nemzetsége“ és „Frangepán Kristóf idegen földön“, melyben nagy dicsérettel emlékezik meg Wentzel „Frangepán Kristóf velencei fogsága“ című dolgozatáról, az 53-ban Ljubics Simon Raguzai viszonyai Velenczéhez, míg Raguzai a magyar-horvát kormányzás alatt állott“, az 58-ban Meszics: „A horvátok Beriszló bán után a mohácsi vészig“, a 70-ben Rácski Ferencz: „A délszlávok küzdelme állami függetlenségökért a XI. században“, a 72-ben Ljubics Simon: „Történelmi kuta-

tások Hervoja boszniai nagyherceg és spalatói hercegről“ (Zsigmond korába vág), a 90-ben Thakesics Iván: „A horvát nemzet küzdelme az Anjouházzal mellett és az Árpádházi III. András ellen“, a 104-ben Kukuljevics Iván: „A horvátok az örökösödési háború idejében“, (melyben bizonyítgatja, hogy Mária Terézia segítségére először a horvátok siettek, t. i. azok, a kik a br. Trenk Ferencz csapatát képezték); a 112-ben Tkalesics Iván: „A zágrábi püspökség ujjaszületése a XIII. században“, 137-ben Utiesenovics Ogujoslav: „Utiesenovics György alias Martinuzzi, Fráter György bibornok életrajza“, a 147-ben Kukuljevics Iván: „A bolgárok, horvátok és szerbek első királyai és koronáik“, a 179-ben Szmiessklács Tádé: „A horvát nemzeti eszme védelme és fejlődése 1790 - 1885-ig“ és végül a 185. regestában Kukuljevics Iván: „A vránai perjelség a templáriusokkal és johannitákkal“ című dolgozatának bő szemelvényei.

Ha a tárgy- és névmutatót végig böngésszük, számos olyan névvel találkozunk, mely minket az erdélyi történetírás szempontjából különösen érdekel, a mi bizonyossága annak, hogy az erdélyi historikusoknak is nagy szolgálatot tett Margalits. Előfordulnak sok lapszám melléklettel többek között ezek: Alsólendvai Bánfiak, Apor László, Baszarab János, Básta György, Báthory Gábor, István és Zsigmond, Brandenburgi György örgróf, Brutus Mihály, Frangepán Beatrix, Heltai Gáspár, Hunyady János, Izabella, Kinizsi Pál, Korvin János, Laczkovics István, Martinuzzi, Oláh Miklós, Pempflinger Márk, Rákóczy Ferencz, Sándor erdélyi prépost, Statileo János, Székely de Bazin és Szentgyörgy Szilágyi Mihály, Tesseni Hedvig, Thökölyi Imre, Zápolya György, Imre, István, János, Zay Ferencz stb.

A mondottakból mindenki láthatja, hogy Margalits derék munkát végzett. Feltétlen elismerés illeti, hiszen az ismertetett száz kötetet neki gondosan át kellett nézni, hogy kivonatolhassa. A nyelvészeti és irodalom történeti dolgozatoknak csak czimeit közli, a történeti, régészeti és földrajzi dolgoknak tartalmát adja és pedig a Kukuljevics-féle gyűjteményt az első részben műkedvelői színvonala miatt csak rövid, a II. részben a Rácski szellemében vezetett délszláv akadémiai munkásságot bő, s a magyar történetírással nézve becses dolgokat kimerítő regestákban, melyek olykor ívekre terjednek. Így például az 58. és 185. regesta az eredeti 150 oldalos értekezéseket 54. és 41. oldalon kivonatolja. Némelyik regestában azonkívül az ismertetett oklevélgyűjtemény okleveleinek vagy a csoportosított kisebb értekezéseknek tartalmát is közli. Dicséretére válik Margalitsnak továbbá az is, hogy munkáját forrásul használhatja az is, ki az eredeti műveket nem olvashatja és hogy minden adatnál a horvát író forrásra való hivatkozását is nyújtja. A tárgy és névmutató az ingadozó horvát írás miatt a személy és helynevek minden formáját közli, egymásra való utalással, úgy, hogy a melléjük helyezett lapszámmal minden adatot könnyen megtalálhatóvá tesz.

Az első kötet érdemei miatt érdeklődéssel várjuk a másodikat. Az új forma jelessége pedig azt a vágyat ébreszti bennünk, vajha történetírásunkkal kapcsolatos osztrák, cseh, lengyel és oláh történeti irodalom is találna ilyen szorgalmas repertorium-munkásra.

Krenner Miklós.

A keleti tanulmányok történetéhez.

W. A. Neumann: Über die orientalischen Sprachstudien seit dem XIII. Jahrhunderte mit besonderer Rücksicht auf Wien. Bécs, Hölder, 1899. 8° 65 lap

A bécsi egyetem, melynek ez évi rektora székfoglaló beszédű írta jelen tanulmányát, újabb időben mindinkább egy sorba emelkedik ama németországi, továbbá a párisi, az angol és némely amerikai egyetemekkel, melyeken a keleti, közelebről a sémi nyelvtudomány a virágzásnak oly csodálatosan magas fokát érte el. Egy egész sora a kitűnő hírnevű orientalistáknak, mint *Bickell*, a ki különösen a bibliai héber metrika megállapítása körül tett fáradozásai révén lett ismertté, *Karabicek*, a János főherceg papyrusai feldolgozója, *D. H. Müller*, az ó-sémi, különösen délarábiai szabeus feliratok megfejtője, a ki újabban érdekes kísérletet tett az ós sémi költészet formáinak főleg a héber prófétáknál meglepő felderítése iránt, *Fr. Müller*, a keleti ókor kitűnő ismerője, „egy második Mezzofanti“, *Reinisch*, a hámi nyelvek fáradhatatlan kutatója, valamint egy pár, nem az egyetem kötelékébe tartozó kiváló tudós, mint *Kremer*, az iszlám kitűnő ismerője és *Schlechta-Whesser*, a perzsa-klasszikusok átültetője — mindezek méltán jó nevet vívtak ki az újabb „bécsi iskola“ számára. Annál inkább érdekelhet bennünket egyet-mást megtudni a keleti nyelveknek, melyeken szerző theológus létére első sorban a sémieket érti, a multban történt műveléséről ezen az ősrégi egyetemen.

Azonban szerző csak munkája második felében foglalkozik a bécsi viszonyokkal, míg első felében figyelmünket azokra az érdekes kísérletekre fordítja, melyek a XIII. és XIV. században folytak a keleti nyelvtudományoknak meghonosításán Európában. E törekvések kezdetben és még később is jó ideig tisztán vagy jórészt egyházpolitikai céllal jártak. Ugyanis a pápaságnak régtől fogva táplált forró óhajta volt az, hogy a keleti egyházat a latinnal egyesítse, illetőleg amazzal ebbe beolvassza. E törekvésnek egyik akadályául pedig azt tekintették, hogy a római egyház nem rendelkezik oly nyelvismeretekkel bíró papsággal, mely képes volna a keleti keresztények között az unio szellemében működni. Ugyanis a középkori tudós világ merőben latin műveltségű volt, még a görögöt sem becsülte meg, annál kevésbbé más keleti nyelveket. Most azonban egyes pápák messzeható terveik keresztülviteléhez szükségesnek találták e nyelvek ismeretét minél inkább

terjeszteni s részben az egyház költségén, részben egyes, szavukra hajló fejedelmek áldozatkészségéből külön intézményeket létesítettek e cél elérésére. Nevezetesen egyrészt intézeteket állítottak fel Konstantinápolyban, a hova fiatal papokat küldtek, hogy ott a keleti nyelveket elsajátítsák, másrészt a keletről hozattak ifjakat Európába, a kiket itt óhajtottak kiképeztetni, a szír, arabs, örmény nyelvű kereszténység papjaivá. Így a XIII. században a domokosrendiek Konstantinápolyban taníttatják embereiket; ugyanott fennállott egy francia intézet is, a hol missionáriusokat neveltek a kelet számára. Viszont hasonló célzattal orientális intézet állott fenn már 1248-ban Párisban és később Rómában is. A kereszties hadjáratok szülte mozgalmak kapcsán ez az eszme még bővebb kifejtésre talált, de csak jóval később valósult meg, most már, igaz, módosult célzattal, nevezetesen politikai szükségletre, tolmácsok, konzulok, diplomaták kiképzésére. Így a XVII. században a lengyel és a francia király, majd az osztrák kormány is állított Konstantinápolyban nyelvtanító-intézeteket; az utóbbi helyett Mária Terézia később a ma is fennálló keleti akadémiát alapította meg Bécsben, míg a francia konstantinápolyi intézet Párisba tétetett át, a hol még szintén fennáll.

De tisztán hittérítői buzgalomból is foglalkoztak, a domonkosok mellett főleg a ferenczrendiek, még oly exotikus keleti nyelvekkel is, minő a tatár. Általánosan elterjedt vélekedés volt ugyanis akkoriban, hogy a tatárokat könnyű szerrrel fog sikerülni keresztény hitre téríteni. Innen a XIII. században oly gyakori keleti utazások (pl. a Julián baráté is), melyek néha Indiáig és Kináig is kinyúltak.

Alig kell mondani, hogy a héber és arabs nyelv tanulásának még közelebbi célja volt a zsidók és Spanyolországban a mórok térítése. Ugyanők voltak e nyelvek első tanítói Európában, mielőtt a párisi s több spanyol egyetem tanulmányi rendjébe fölvétettek volna. Tőlük kellett, hogy keleti nyelvismereteit szerezte legyen *Rogierius Bacon* is, a filozófus és természettudós, az első, a ki tudományos szempontból is hangsúlyozza e tanulmányok fontosságát. Ő már nem csupán a térítésnek, hanem a biblia, a görög és arabs írók jobb megértésének eszközeiül is tekintti az említett nyelveket. Azért nem is volt meglepő kora e nemű tanulmányainak sem terjedelmével, sem mélységével. És mégis, bár ő maga is nem igen birt több mint felszínes ismeretekkel ezen a téren, senki sem emelkedett túl rajta egészen Nicolaus de Syrág a XIV. században. Ez különben állítólag maga is zsidó származású volt s mindenesetre befolyása alatt állott a XI. századi híres zsidó biblia-magyarász és talmud-commentator Rasinak. De még az ő héber tudása sem áll épen magas színvonalon; a héber nyelvtudományok virágkora csak a reformációival kezdődik.

Áttérve most már a bécsi egyetemre, szerzőnek még sokáig nincs mondani valója az ottani keleti studiumokról. Az 1384-ben alapított theologiai fakultás egészen a scholasticismus szellemében működött;

filológiai módszerről nála szó sincs. De *minden egyéb* helyet foglalt az akkori bécsi theologusok bibliamagyarázatában, melyet jóleső humorral jellemezett Aeneas Sylvius Piccolomini, azt mondván, hogy szívesen dicsérné meg Thomas Ebendorfer (a bécsi egyetem egyik XV. századbeli tanára) tudományosságát, ha 22 évig nem praelegált volna a Genesis első fejezetéről, a nélkül, hogy végére jutott volna. Ugyanennek meg van a bécsi udvari levéltárban egy 5 ívrét kötetre terjedő commentárja Ézsaiás első 16. fejezetéhez, melyen, ha nem is szakadatlanul, 32 évig dolgozott.

Még a humanizmus feléledése, a könyvnyomtatás feltalálása és a keleti tanulmányoknak Európa más részeiben, a spanyol, olasz, német s lengyel egyetemeken felvirágzása sem javított a helyzeten Bécsben. Csak I. Ferdinánd vétette fel a hébert a bölesészeti kar tárgyai közé. S miután annak első előadója 1542-ben meghalt, a mi *Erdősink* (Sylvester János) nyerte el e tanszéket, melyet 3 évig látott el. Lassanként helyet foglalt a héber mellett az arabs és szír nyelv is, és érdekes, hogy több izben orvosdoktorok voltak e nyelvek tanárai.

Ámde gyökeret verni e tanulmányok Bécsben még most sem tudtak. Az egyetem teljes elhanyaglása, majd a II. Ferdinánd által a jezsuiták kezébe történt kiszolgáltatása nem kedvezett a héber és a rokon nyelvtanulmányoknak és hosszú időn keresztül ismét nincsen szó róluk. Csak a Mária Terézia által beállított új tanulmányi rend (1752 és 1773) óta szerepel ismét a héber nyelv a bécsi egyetemen, a hol a jezsuiták kitiltása után részint világi papok, részint szerzetesek tanítják. Közülök legismertebbé vált Jahn, az utolsó két század mesgyéjén, a ki már mint az arabs és aram nyelvek ismerője is kitűnik.

Nem szabad elhallgatni, hogy Bécsben foglalkoztak különböző keleti nyelvekkel már akkor is, a mikor az egyetemen csupán a hébert tanították. Az udvari könyvtár tisztviselői között épúgy akadtak jóra való orientalisták (pl. Hammer Purgstall), mint a már említett keleti akadémia tanárai között. 1851 óta a műegyetemen is tartottak előadásokat az arabs, perzsa és török nyelvekről, a melyekből utóbb még egy külön tanintézet fejlődött, a hol nők is kiváló nyelvismeretre tettek már szert.

Ez intézményeknek természetesen gyakorlati céljuk van; de tisztán tudományos irányú tanulmányok is végre helyet kaptak magán az egyetemen, a hol a sémi nyelveken kívül időközben művelni kezdtek a kínai, japán és szanszkrit nyelveket is.

Nem tanulság nélkül forgattuk e kis munkát, mely bár nem egységesen concipiált, nagy stilben festett képet, hanem csak egyes futó vonásokból összerótt körrajzot állít elénk, de gondosan összegyűjtött adatainak megbízhatósága folytán mégis kívánatos módon egészíti ki ismereteinket a keleti tanulmányok történetéről. És ez adatgyűjteményszerű jellege mellett is elég jól olvasható; legfőlebb a magyar olvasó közjogi érzéke akadhat fenn az ily kitételeen (38. l.): beide Reichstheile unserer Monarchie.

Dr. Eisler Mátyás.

A legújabb bölcselet története.

Siebert, Geschichte der neueren deutschen Philosophie seit Hegel. Ein Handbuch zur Einführung in das philosophische Studium der neuesten Zeit. Göttingen 1898. (Vandenhoeck & Ruprecht). 495 lap. Ára 7-50 márka.

A legújabb, Hegel halála utáni bölcseletet tudvalegyőleg legelőször Erdmann hallei tanár írta meg. Őt követte Windelband, Fischer Kuno, a legújabb kiadásokban Überweg-Heinze, majd Zeller és Falckenberg. E nagyobb művek mellett még mindig szükség volt oly „bevezető és tájékoztató“ jellegű műre, mely napjaink meglehetősen tarka és változatos német bölcseleti rendszereinek gondolatműhelyébe vezesse be az olvasót. Ez oldalról tekintve tehát eminens gyakorlati célja van Siebert ismertetés alatt levő művének.

Genetikai egymásutánban és egymással való szerves összefüggésben ismerteti szerző „a jelenkor német bölcseletét“. Ide sorozza Kant, Schelling és Hegel követőit, a materialismust, a természetbölcseletet és természettudományt, Lotzét, Fechnert, Bencket, Hartmann és Schopenhaure híveit, Herbart bölcseletét, Wundtot, Diltheyt, s a legújabb pszichológia híveit. Kár, hogy a sociálphilosophia s a sociálethika kifejlődésére nincs kellő figyelemmel, pedig igen helyesen utal arra, hogy ma Németországban újból Kant és Darwin felé fordul a philosophusok figyelme. Abban azonban igaza van, hogy egy fejlődés- és életképes theistikus világnézetnek a megalkotása képezi napjaink bölcseletének megoldandó feladatát, a természet és a történelem fejlődésének sikeres megmagyarázása céljából.

Tudjuk, hogy a philosophiai elvek története épen a német rendszerek fejlődésében a leggazdagabb. Tárgyalta azt nálunk Székely György is, „A legújabb philos. mozgalmak Németországban“ cz. alapos tanulmányában. Ennek a fejlődésnek azonban, mint Windelband egészen helyesen megjegyzi, inkább irodalomtörténeti, mint sajátos philosophiai jelentősége van. Újat nem igen teremtett. Korunk világszelleme olyanynira a külső jelenségekkel van elfoglalva, hogy önmagába visszatérni rá nem ér. A jelenségek természettudományi magyarázata ma a világ- és életfelfogásnak domináló érdeke, holott a történeti evolutionistikus felfogás volt az eredménye annak a gondolkodási miveletnek, a melynek eszközlésére „az ész rendszere“ törekedett. A német philosophia korábbi magasra szárnyaló idealismusával szemben ma a lelki életnek természettudományi megismerése lép előtérbe, a miért is századunk Németországon kívül is sokat vitatkozik a psychologia feladata, módszere és rendszeres jelentőségéről.

Korunk bölcselete Németországban sem mutathat föl új gondolatirányokat, a mennyiben az evolutionistikus fejlődés elmélete sem mondható újnak. A jelenben — mint már említettük is — leginkább Kant

befolyása alatt áll a német philos. gondolkodás; még az önállóbb rendszerek is Spinoza, Leibniz és Schelling mellett Kantra vezethetők vissza. Így Kant kritikájával áll összefüggésben az ú. n. positivistikus irányzat is, mely a metaphysikával ellentétben a philosophia tisztán tudományos jellegét hangsúlyozza. Ez okozza azt a körülményt, hogy megint az ismeretelmélet s mint említettük, a kísérleti psychologia lép előtérbe. Az ismeretelmélet mellett Németországban örvendő érdeklődés mutatkozik napjainkban az ethika, a jogbölelelet s a sociologia problémái iránt. Sajnos, hogy ezeket a gondolatokat nem domborította ki eléggé Siebert a Hegel utáni német rendszerekről szóló legújabb bölelelettörténetében. Még legtöbbet foglalkozott Kant, Hegel és Herbart követőivel, s csak érinti, mint átmeneti középkori jelenséget, az Aquinói Tamás-féle új scholastikát a kath. főiskolában és az irodalomban. De így is örömmel és köszönettel vehetjük Siebert tájékoztatóját a legújabb német böleleti rendszerek nagyon is elágazó tömkelegében.

Ez általánosabb elvi természetű megjegyzések után térjünk most már át Siebert művének a maga részleteiben való ismertetésére. Dicsérettel kell itt megemlítenünk, hogy rengeteg irodalmi és történeti anyagot hordott össze, s azt is kiemeljük, hogy nyíltan a jénai *Encken* böleleti világnézete theistikus hívének vallja magát. Hisz *Encken* volt az, ki megtanított bennünket arra, hogy a nagy gondolkodók böleleti rendszereiben rendkívül tanulságos „életfelfogásokkal és világnézetekkel“ van dolgunk. Kisebb tévedéseiből kiemeljük a következőket: nem eléggé behatóan ismertette a Schelling-féle spekulációnak a befolyását a természettudományra s a formai logikára, kevésbé méltányolta a theológiának anthropológiai és psychológiai problémákra vonatkozó döntő hatását, s nem tudta eléggé jellemezni egy *Ocken*, *Steffens* vagy *Schubert* munkásságát. Ugyanígy hiányos az új kantianusokról s a kath. *Günterről* és *Baaderről* szóló rajza is, a hol az újabb és legújabb monographiális irodalomnak nem egy jeles terméke került ki figyelmét. Az életrajzi részletek tekintetében is hiányos Siebert műve p. o. *Kleutgennél*, *Dieterichnél*, *Stöcklnél* és másoknál. Továbbá nem említi *Hamberger* jeles művét *Böhme Jakabról* (1839. 3. kiad. 1877), és *Lasson* „*Zeitliches und Zeitloses*“ cz. művét (1890). Az egyes bölelelők és philos. iskolák és irányok felsorolásában és ismertetésében is hiányzik a kellő pragmatika, holott egy legújabb bölelettörténetben nagyon is lényeges az, hogy az újabb bölelelet történetét a maga genetikai kifejlődésében kellő figyelemmel kísérjük, annak jelenségeit behatóan méltányoljuk és maradandó alapgondolatainkban az egésznek fejlődésére nézve élénk történeti és böleleti értékkel értékesítsük.

De ne folytassuk tovább a részletezést, hanem ismertessük még más oldalról is Siebert művét. Az újabb és legújabb német bölelelet története genetikai tárgyalást igényel. Így ki kell mutatnunk, mely pontokon fejtették ki tovább Hegel gondolatait az ő jobb- és balpárti

követői, s mily módon osztották meg maguk között a nagy mester szellemi örökségét. A gondolatok világának a maga szerves összefüggésében és maradandó hatásában való előadásáról van itt szó, valamint sikeres felkarolásáról azoknak a többi kultúrtereknek is, a melyekkel e bölcséleti gondolatok a legszerveesebb összefüggésben állanak. A kulturának és a szorosabb értelemben vett filozóphiának szerves összefüggése és egymásra való hatása tekintetében sokat tanulhatott volna szerző *Windelband* jeles nagyobb és kisebb bölcsélettörténetéből. Az egyes rendszerek szinte magából a bölcsélet történetéből fejlődnek ki, s azok maradandó alapgondolatai csakis az eddigi rendszerek bírálatából nyerhetők meg teljesen. Ennyiben méltán mondható, hogy a bölcsélet története nem antiquarium, hanem az életeleven világnézeteknek a tanulságos múzeuma. Figyelembe veendő az, hogy a tudomány, a művészet, a vallás s a többi szellemi hatalmak erős tényezői a filozóphia fejlődésének, s hogy csak a kor műveltségén át hatolhatnak be nemzeti vonások is a filozóphiába. Sajnos, e tekintetben is hiányos Siebert műve, pedig a *ném tk* legújabb bölcsélettörténetét akarta megírni. De így is figyelemre méltó és komoly tanulmányozásra való művel ajándékozta meg a legújabb német bölcsélettörténetírást.

Eperjes.

Dr. Szilávik Mátyás.

Apró komédiák.

Elbeszélések. Irta *Kovács Dezső*. A szerző kiadása. Kolozsvár. 1900. 8-r. 190 l.
Ára 2 kor. 40 fill.

A szakrendszer egyoldalúvá, fanatikussá teszi az embert, a kákán is bogot keres, egyetlen betűért is harcra kél, hogy valódi nagy képzelt igazát bebizonyítsa. Kifárad, pihenőt keres. Mint afféle szakmunkás, pihenőt kerestem Kovács Dezső *Apró komédiái* között s megtaláltam. Bizonyosan nekünk szánta ő ezeket s nem a czéhbeli írónak, kik elismerik munkájában a jót, szépet, de el nem mulasztják följegyezni a szerkezet, előadás, föltalálás, néhol a nyelvezet gyöngéit, szépség-hibáit.

Mi hálás közönség vagyunk; a virágos mezőn sétálva, élvezettel szívjuk üdítő illatát, szemléljük ezerféle színváltozását.

Félreértés kikerülése végett előre jelzem, hogy az az elismerés, a mit alább kifejezek, nem egyedül hálás mívoltomból származik. Tényleg a Kovács Dezső érdeme. Külön tanulmány, alkalom, tapasztalás, figyelmes szemlélő tehetség kellett ahhoz, hogy „Barabás, a daru“, „A katasztrófa“ meg a „Nehéz játék“ című elbeszélésekben oly eleven-séggel rajzolja elénk a bányász élet, jellem érdekes vonásait s a legnehezebb munkával foglalkozók szívéből is felszínre hozza az ifjú szerelmesek elszánt vállalkozását, „A katasztrófa“ című elbeszélésben pedig kétségbe ejtsen a bányász férfi bosszúálló karakterével s kiengeszteljen

a halálra szánt ellenfél megmentésével. A ki nem hiszi, olvassa el. „A katasztrófa“ különben beillik drámának.

A többi elbeszélésen derült hangulat ömlik szét. „Nyomok a kertben“, „Anyai gondok“, „A Remington“ gyermekifjak kedves szerelmét; „Egy furcsa látogató“, „Éva“, „A csiga“, „A tanuk“ a gyermek-élet néhány csintalanságát tárják elénk fesztelenség nélkül; elhisszük, hogy ezek az elbeszélések megtörténtek vagy megtörténhettek volna. „A kísértő“ megismerteti velünk a babonás papot; a „Fogytán a nóta“ meghatólag írja le egy fiatal író megőrülését stb.

Igénytelen cím alatt kedves olvasmányt nyújtott a közönségnek Kovács Dezső. Ifjúsági könyvtáraink bátran megszerezhetik; a család-apáknak nem kell aggódniok, ha gyermekeiknek kedveskednek vele. A könyv kiállítása csinos.

Dr. Török István.

KÜLÖNFÉLÉK.

Szilágyi Sándor születéshelye.

A hálás közönség emléktáblával kívánja megjelölni Szilágyi Sándor születése helyét. A család tagjai úgy tudták s azt állították, hogy a kolozsvári ev. ref. collegiumi tanárok belső-farkasutczai 21-ik számú emeleti szállásán született. De ez csak hagyomány, melynek alapja az, hogy Szilágyi Ferencz, másfél évvel fia születése után, 1828. végén elhunyt édes apja szállására, a fennebb említett 21-ik számú szállásra költözött s itt lakott tovább is 1848-ig.

A tanári lakások közül készen volt 1826-ban a 21-dik sz., lakója id. Szilágyi Ferencz; a 19. sz., lakója Méhes Sámuel; a 17. sz., lakója Tunyogi József. Ez utóbbinak földszinti két szobájában lakott ifj. Szilágyi Ferencz.¹ A 15. sz. lakás felépítészéről 1825. márcz. 18-án tárgyalták az előkészített tervet s már ekkor kifejezték, hogy az új épület két földszinti szobáját az ifj. Szilágyiéhoz csatolják, hogy alkalmasabb szállást adhassanak neki.² Tehát a cél meg volt állapítva; de az építés csak az ifj. Szilágyi Ferencz 1826-ik évi kérése alapján került ismét szóba.³ A pénztárnok ekkor 100 rh frt szállásdíj kiutalását javasolta úgy, hogy Szilágyi tartsa meg szállását.⁴ Jegyzőkönyvünk nem

¹ Ezt maga ifj. Szilágyi F. írja, 1826. márcz. 6-án, midőn az előljáróság-tól egész professori szállást kér, mivel Szent-György nap után ilyenre van szüksége; ha szállást nem kaphatna, szállásdíjat kér.

² 51—1825. előlj. jkvi sz.

³ 36—1826. jkvi sz.

⁴ E javaslat eredetije a coll. lt.-ban Positio 311. Lit. 32. jegy alatt.

szól a 100 rh frt. tényleges kiutalásáról, de május 27-én már rendelkezik az előjáróság, hogy „a meglévő három professori házak formájára egy egészen új professori szállásnak kell építtetni, olyan móddal, hogy azon háznál két professornak együtt alkalmas lakása lehessen; nevezetesen most közelebbről az új épület lakható felső része egészen az idősebb professornak, annak alsó része pedig az ötödik professornak lakásul adsignaltatik, úgy, hogy az új épület alsó része professor Tunyogi Cs. József szállásának alsó szobáival egybevégyve a kérelmes két professor atyánkfia számára, két egész szállás készíttessék, a hozzá tartozó commoditásokkal együtt”.¹

1826. szept. 24-én a földszinti rész már készen volt. Az építtető bizottság csak arra nézve kért és nyert felhatalmazást, hogy az új épületben faragott kőtámaszokra építtesse a folyósót 250 rhfrt erejéig, a pénztár megterhelése nélkül.² Valószínűleg fedél alá került az emeleti rész 1826. őszén, télen kiszáradt s 1827 nyarán lakhatóvá lett.

Szilágyi ott maradt régi szállásán, két szobájában, mert remélhette, hogy nemokára kaphat hozzá még kettőt. 1826. október 17-én házasodott meg először, feleségül vevén Molnár Juliánát. Tanui voltak: Pataki Mihály, Kolozsvár város senatora és Tunyogi Csapó József professor.³ Tehát a mostani 17. sz. emeleti lakás alatt levő két földszinti szobájában lakott ifj. Szilágyi Ferenc; itt született fia, Sándor, 1827. aug. 30-án, mikor már a két új szoba is a régi lakáshoz lehetett csatolva. — Szilágyiné 1801. márcz. 29-én született, meghalt 1838. nov. 15-én. Sirját gula alakú sirkő jelöli az id. Szilágyi Ferenc sirjához közel, a kolozsvári temetőben. Szilágyi Sándor tehát 11 éves korában vesztette el édes anyját.

Dr. Török István.

Négy jezsuita-dráma.

Négy, eddigelé ismeretlen jezsuita-dráma ismertetését veszi itt az olvasó; mindenik a mult századból való, latin nyelven s közülök három magyar történelmi tárgyú, a források megnevezésével, a honnan merítve vannak, a negyedik (*Hypocrita*) egy vigjáték Terentius modorában a ravasz s okos szolgálival, ki gazdáit nagy bajtól menti meg. A többi darabok közül *Buda* tragoedia, *Nadasdius* és *Mathias Coronius* nézőjátékok, amazok u. n. drámák teljes értelemben, emez u. n. kisdráma, dramation, mint a jezsuiták nevezték. A párhuzamos cselekményű közjáték mindeniknél hiányzik, noha mint az u. n. rendezői jegyzetek mutatják, mindeniket eléadták; de az előadás napja csak

¹ 57—1826. jkvi sz.

² 123—1826. jkvi sz.

³ A kolozsvári ev. ref. egyház anyakönyvéből.

egynél van megmondva. E drámák egyikét sem említi sem Bayer (*magy. drámairod. tört.*), sem Bahlmann (*Jesuiten-Dramen*) s tartalmukból mindenesetre magyar jezsuita-szerzőkre kell gondolnunk, pl. a *Hypocritában* van is egy magyar vonatkozás Páriz-Pápaira, midőn azt mondja Paleoptikus (*Inductio tertia*) egy szóról, hogy: „hoc in Páriz-pápai me legere non memini“. A darabok a következők:

1. *Nadasdius*. 3 felvonásban. (Latin.)

Argumentum: (az eredetiben latinul) „Nádasdi Tamás 1529-ben Buda oltalmazásában a főparancsnoksággal volt megbízva, midőn II. Solimán, a törökök császára, a leghevesebb ostrommal a várat körülvette. A mennyire tüzelte a fenyegető veszély a vezér győzhetetlen vitézségét, annyira kétségbeejtette és semmivé tette a katonák gyöngye bátorságát. Ennél fogva könyörgések és fenyegetések közt Nádasdit a megadásra intik; az ellentállás, az őket kötelességök teljesítésére tüzezen buzdítót, a kit a legkegyetlenebb halál fenyegetésével sem birtak állhatatosságában megingatni, megkötvé a várral együtt Solimánnak átadják, azt vélvén, hogy az ő haragjának gyászos áldozata lesz. De itt is minden veszélyek fölött állt a hősiesség; a dicsőséges haláltól semmit sem rettegve, a vitézségnek, a király és haza iránti hűségnek nagyszerű példáját hagyta az utódokra. Így Jovius *histor. L. 28.* Lipsius *mon. et exem. pol. L. 2.* Schmittling in *Imp. Ott. etc.*¹

Personae: *Solymanus*, Turcarum imperator. *Nadasdius*, praesidii Budensis dux. *Isabella*, Nadasdii soror. *Mailatus*, Isabellae sponsus. *Ibrahimus*, Turcius vezirius. *Bellottius*, legatus Hydruntinus. *Bessererus*, praesidiariorum tribunus. *Achmetes*, Bosniae Schandsacus. Milites, chorus, musici, saltatores etc. *Scena* figitur in regia Budensi.

Actus primus. *Scena prima*: *Bessererus* vincitum *Nadasdium* tradit *Mailato* ignoto, *Solymano* tradendum; accepit ille; interim ad querendam ejus liberandi viam abit. — *Scena secunda*: De quo *Nadasdius* suspicatur varia; animum interim ad ferenda fortiter imminetia parat. — *Scena tertia*: Interim adest *Solymanus*, cui *Nadasdius* traditur, et ab eo aspere acceptus, nihil movetur. — *Scena quarta*: *Mailatus* videns se praeventum ab *Solymano*, eum a *Nadasdio* distrahare nititur per legatum *Hydruntinum*. Abit *Caesar* e *Mailato* interim vincitum committit. — *Scena quinta*: Qua re laetus *Mailatus* narrat *Nadasdio*, ut se in *Solymanum* gratiam intulerit, ut *Nadasdium* subiude liberare possit, ac *Nadasdio* licet invito, libertatem promittit. — *Scena sexta*: *Solymanus* *Nadasdio* abduci jusso, vigilias mutari jubet, eiusque *Ibrahimum* praesesse.

Actus secundus. *Scena prima*: *Isabella* inscia *Mailatum* *Achmeto* prodit, hac opera *Nadasdium* se re empturum sperans. — *Scena secunda*: *Isabella* laetam spem liberandi *Nadasdii* sibi datam: angitur autem ob *Mailatum*, ignarum domi suae, ut putat ab se relictum. — *Scena tertia*: *Mailatus* desperata *Nadasdii* salute, fugam cogitans in *Isabellam* incidit; errorem uterque et perditam rei summam intelligit. *Mailatus* sponsam ad abundum secum, desperata fratris vita, invitata, illa recusata, hinc *Mailatus* in viam vertitur. —

¹ Jovius: *Historia sui temporis*. Liber 28. — Lipsius: *Monita et exempla politica libri duo*.

Scena quarta: Solymannus Mailatum pro Achmeto mittit (nondum enim doli conscius est.) Nadasdium stipendio ad se invitat; sed frustra: tum pro Achmeto¹ abit. — Scena quinta: Isabella sortis acerbissima deplorat. — Scena sexta: Mailatus dolo jam ad Solymannum delato per Achmetum, se interficere vult pro dolore, quod Isabelli sequi eum voluerit; sed ab Achmeto uterque vincti abducuntur.

Actus tertius. Scena prima: Ibrahimus virtutem victorum miratur et statuit alterum cum Isabella liberare, quem illa eligeret. — Scena secunda: Isabellae proponit optionem Ibrahimus, quae diu reluctata, tandem sponsum praeeligere videtur. — Scena tertia: Cuius illam sententiae sero sed serio poenitet. — Scena quarta: Solymannus extremum urget Nadasdium per stipendia tenente illo, omnes ad necem damnat, frustra quovis se prae aliis offerente, ac demum ad quaerendum de genere necis sententiam cum suis abit. — Scena quinta: Hi interim supremum inter se valedicunt. — Scena ultima: Tentatio denique iterum frustra Nadasdio, vitam et libertatem omnibus donat Solymannus, eorum constantiam, fidem, aucorem admiratur.

2. *Mathias Corvinus.* Dramation. (7 jelenet.)

Argumentum: Az ifjú Corvinus Mátyás Podiebrádnál, Csehország kormányzójánál, börtönben tartatik, midőn a magyarok egyesült akaratából királylyá választatott s ezért Podiebrád, nőül adván hozzá leányát, Cunigundát, szabadon bocsátva az országnak visszaadta. Palma: Not. rerum Ung. par. 2.

Történik éjjel a börtönben. Személyek: *Podiebrád*, Csehorsz. korm. — *Corvinus Mátyás*. — *Cunigundis*, Podiebrád leánya férfiruhában. — *Victorin*, Podiebrád fia.

(Inductio 1.) Dum Mathias noctis prolixitate, ac somniorum illusionibus curas suas ingravescere conqueritur, (Inductio 2.) Cunigundis virili anietu, ut certius fraus succederet, induta Ungarorum de ipso in solium evehendo consilia pandit, eique viam ac modum elabendi e carcere offert, unum id orans, uti si minus e sententia consilium cederet, ne quid de mutua hac amititia Podiebradio palam fieret. (Ind. 3.) Mathiae hanc adversum se benevolentiam multum demiranti, (Ind. 4.) Podiebradius doli, quem Cunigundis adorasset, ignotus, filiam in matrimonium offert, spe nuptiarum splendorum, si Mathias iis consentiret, fretus; sin minus, eum prius e vita tollere, quam Ungaris reddere certus: verum hic odium internecinum totius domus Podiebradiae, ut Cunigundis monuerat, simulans, vinculis onerandus, abducitur. (Ind. 5.) Cuius pertinax odium Podiebradius una cum Victorino detestatus, eum e medio ante tollere, quam rumor ad Ungaras pertineret statuit. Quare (Ind. 6.) adductum capitis damnat: cumque id maxime agit, ut sententia in exitum deducatur. (Ind. 7.) adest Cunigundis nihil horum suspicata; usque se deprehensum videt, amorem patri non iam invito fatetur, se ad necem pro Mathia offert; id quod ab ipso etiam Mathia vicissim fieri quum videt Podiebradius, rei, quam potissimum optabat successu gaudens, Mathiae vitam, libertatem, regnum et Cunigundem laetus donat.

3. *Buda.* Dráma 3 felv.

Személyek: Attila, Aladarius, Irnachus (Attila fia), Buda, Maximinus, Maximinus fiaeskája, Valemirus, Buzadus, Gazottus, Gordas, Kundius, katonák. Argumentuma hiányzik; rövid tartalma következő:

I. felv. Attila jön haza és a géták trónját át akarja adni Budá-

¹ Az eredetiben több helyt Arslanus van, névcsereből.

nak, miután már elébb vezérökké tette, min Buzadus dühöng, s a két testvér (Attila és Buda) vesztére tör, de legalább Budát akarja megöletni. Ezért bevádolja őt, hogy trónjára tör. Attila erre Irnachus ellenére öcsese megölését elhatározza. Jön Buda, kisül, hogy Buzadus álhíre nem igaz, ő a kósza hírt okolja s Attila elhatározza, hogy az eddigi vezérség helyett királylyá teszi a Tiszótól a Donig. Buzadus megszégyenül. Irnachus örvend, Budának segélyt fogad, ellenben Buzadus, ki álhízelgéssel áltatja Budát, még nagyobb eselre gondol, hogy a birodalmat tönkretegy. Ezért Valemirusnak ír, hogy álhíreket koholjon.

II. felv. Csakugyan jön Valemirus s a kibékült és boldog Attilát újra feldühíti Buda ellen, hogy nem akar engedelmeskedni s fegyvert fogott. Attila ellene indul s rendelkezik. Jön Buda, szomorú sejtelméi vannak, Valemirus áltatja, találkozik Attilával, ki megkötözteti, fenyegetve, hogy még az nap feláldoztatja s addig is börtönbe dobhatja.

III. felv. Budát mindenki sajnálja, Aladár kéri bocsánatért atyját, de hiába s Irnachusnak kellene megölni Budát; de inkább öngyilkos akar lenni; végre Buda megmentésére ruhát cserélnek. Jön Aladár, hogy Budát újra börtönbe zárja s Irnachus elmondja, hogy ő már megtette s aztán áldozatra határozza magát Budáért. Attilának Irnachus halálhírét viszik, mire Attila kétségbeesve a megszőkött Buda fölkeresését s megölését rendeli el. Ezalatt Buzadus megborzadva eselétől, leugrik egy toronyból. Kisül végre, hogy Irnachusról téves volt a tudósítás; de Budát hozzák haldokolva, mire Attila bocsánatát kéri s meg is nyeri és emlékére Sicambriát az ő nevéből Budának neveztetik.

4 *Hypocrita*. Dramation. Actum ab Rhetorica Budensi, Anno 1773. mense Februario, die 17. (9 jelenet.)

Argumentum: Scarabon hypocrisis és babona által Paleophilus egész családját fölzavarta, midőn végre szolgálja ügyessége által a ház a csalótól megszabadult.

Személyek: Paleophilus, senex — — — — Franciscu Cséfalvi
 Neophilus, Paleoph. filius — — — — Ignatius Fáy.
 Vulpillus, Niophilo ab obsequiis — — — — Gabriel Robenstein
 Scarabon, eremita — — — — Sebastianus Koantz e. C. St.
 Praetor urbis — — — — Petrus Török
 Tribunus militum — — — — Ignatius Horvát

Tartalma: Neophilus, Paleophilus fia nagyon sokat szenved azóta, mióta aja Scarabon parasitát házába fogadta és mint tökéletes jósszerű férfira úgy hallgat rá. Ekkor Vulpillus, a szolgáló, kiűzésére tervet kohol, t. i., hogy menjen el a fia a praetorhoz, fejtse föl neki az egész esetet s a praetor azon ürügy alatt, hogy a királyt háború fenyegeti, mely alkalommal minden csavargót, magán házak ismeretlen lakóit besorozni szokás, vitesse el Scarabont is katonának; azt nem hiszi, hogy Paleophilus pénzzel megváltaná; mert nagyon fősvény. Jön Paleophilus, tőle megtudjuk, hogy fia Londonban volt, sok haszontalan új dolgot tanult s hogy félti pénzét és fia könyveit kutatja fel, hogy megtudja

az arany fölfedezésének s jobb őrzéseinek módjait, mert különösen Vulpillustól félti pénzét. Megvigasztalja Scarabon, hogy csak adja neki szekrénye kulcsát, majd vigyáz ő a pénzre s Paleophilus át is adja. Közben jönnek a praetor és tribunus s pénzt vagy katonát kérnek a háborura; Paleophilus pénzt nem ad, de katonának adja Vulpillust, ki mindenféle betegséget színlel, csak hogy ne vigyék el; de hiába. Jön Neophilus, megérti a csel rosszrafordultát s hogy Paleophilus mindenét Scaralonra akarja bízni, elhatározzák, Vulpillus tanácsára, hogy megpróbálják lopáson érni. E végre Vulpillus elrejtőzik s egy nagy lisztes edénybe egy gyereket dug el. Jön Scarabon, ellopja a pénzt a kulcs segítségével, eszik-iszik, az edényt is elakarja vinni a fiúval, ez kidugva fejét, belisztezi Scarabont, Vulpillus eléjön, behívja Paleophilust és Neophilust, Scarabont leleplezik, katonának adják s akkor kiszül, hogy amúgy is szökevény volt.

Ferenczi Zoltán.

„Brassai Sámuel, mint aesthetikus és műkritikus“ cz.

a. *Kozma Ferencztől* nagybecsű tanulmány jelent meg az akadémiai értekezések között, mely e nem rég letűnt nagy szellemnek a czím-ben jelzett munkásságát ismerteti, taglalja, méltatja a műértő jeles szakavatottságával s a nagy mester iránt érzett tisztelet és szeretet melegével. Kozma Ferencz Brassainak egyik legmeghittebb barátja s egyik legnagyobb tisztelője lévén, a leghivatottabbak egyike commetálni e sokoldalú mélységes szellem legsajátosabb eszményeit. Kozma e feladatot ép annyi tudással, mint lelkesedéssel oldotta meg s Brassai munkásságához, élet- és jellemrajzához s lélektanához nagyszerű feljegyzéseket nyújt nagyszerű tanulmányában.

— **„Az erdélyi szászság multja** vagyoni önkormányzatára vonatkozólag cz. a. *Kis Bilint* nagyérdekű történelmi, s jogi munkát adott ki (Gyulafehérvárt 1900, 203 l.), mely hiteles oklevelek alapján, teljes történelmi hűséggel mutatja be az erdélyi szászság múltját, főleg a maig is önkormányzatilag kezelt vagyonügyekre vonatkozólag, melyekkel a különböző korszakok közléte és politikai története is sokszorosán összeshővődik. A kitűnő munka első része ismerteti a százok települését s az Andreanum diploma rendelkezéseit, jelentőségét. A második rész ismerteti általában a Királyföldet, az egyes telepeket s azok összefüggését, a szebeni provinciát, vagyis a „hét szék“-et: Medgyes- és Selyk-széket, vagyis az u. n. „más két szék“-et: Brassót és a Barcaságot; Beszterczét és vidékét; az összekötő kapesokat stb. A harmadik rész szól általában a közvagyonról, az egyes városok vagyonáról, a szebeni prépostság s a kertzi apátság egykori javairól, a hét bírák jószágairól, a Királyföld közös vagyonáról, kezeléséről stb. Jellemzi a fejedelmek korszakának szász szempontból való megítélését, a jogbővitéseket és exclusivitást. Aztán az állami szabályozást az osztrák-ház uralma alatt; a válságot az absolutizmus korában, végül az alkotmányos megoldást. E rövidre fogott tartalomjegyzék is mutatja,

mily gazdag anyagot ölel fel e munka s mennyire új szempontból világítja meg a százszok történeti fejlődésének érdekes kérdését. Kis Bálint alapos történettudása, jogi szakavatottsága, lelkiismeretes, elfogulatlan kritikája nyilvánul minden fejezet tárgyalásánál. Valóban nagy érdemet szerzett magának s nagy hasznot a hazai történetírásnak nagybecsű munkájával, melyet érdemes lesz behatóbban méltatni s egyelőre melegen figyelmébe ajánljuk történetíróinknak, jogászainknak s a mívelt közönségnek.

— „**Paedagogiai dolgozatok**“ szerény czíme alatt *Schneller* István kolozsvári egyetemi tanár nagybecsű neveléstani munka I. kötetét adta ki (Budapest, 1900. 352 l.) Tartalma: először után bevezetés melyben neveléstani elveit fejtegeti; búcsubeszéd, melyet Pozsonyban tartott tanítványai előtt s székfoglaló, melylyel Kolozsvárt egyetemi előadásait megkezdette (1895-ben). Nagyobb dolgozatok: a magyarhoni ág. h. ev. keresztyén egyház theologiai oktatásügye; az egyetemi tanulmányozás feladata; „University Extension;“ a magyar nemzeti egyetem keletkezéséről; az egyetemi tanulmányozás tárgyi feltételeiről. Mindezeket a dolgozatokat a hivatásért való lelkesedés, mély filozófiai elmélkedés, hazafias lelkesedés, a szép és igaz cultusa s a nemzeti eszmékért hevülés nemes érzelmei hatják át, melyek tanítva lelkesítik az olvasót is.

Bertha Sándor: „Magyarok és rumének a történelemben“ (Magyars et Roumains devant l'histoire) cz. a. egy vaskos (483. l.) kötetet adott ki Párisban (1899), a mely a legrégebb időtől a legújabbig elmondja a magyarok és németek érintkezésének történetét. Az első könyvben megvilágítja a rumének eredetét s kimutatja, hogy mikor kezdenek beköltözni Magyarországra a Balkán és az Al-Duna felől. A második könyv tartalma a rumének története az Árpádok korában, Oláhország és Moldva alapítása, a Hunyadiak-kora, a török korszak, Erdély nemzeti fejedelemsége, Mihály vajda, a protestantismus és rumanismus a XVI. és XVII. században. A harmadik könyv tartalma „a rumének a reactio szolgálatában“ a Leopoldi-diploma óta, a vallás unió története, az 1784-ki oláh lázadás, a rumén politikai és irodalmi mozgalmak e században, a rumének nemzeti gyűlései 1848-ban s a polgár-háború s az absolutismus kora. Az egész könyvből a kérdés világos ismerete, az elfogulatlan történetíró kritikája s a hazafias érzés melegsége tükröződik vissza. Megbecsülhetetlen felvilágosító szolgálatot teljesít e könyv a francia közönség előtt, melyet a rumén politikai igazgatók félrevezetni s politikai ábrándjaik javára hangolni oly sokféle-képen igyekeznek.

— „Felsőcsernátoni **Bod Péter élete és művei**“ jelent meg nem rég *Sámuel* Aladár selyei ev. ref. lelkész tollából a M. Prot. Irodalmi Társaság kiadványai között. Hosszas, lelkiismeretes tanulmány eredménye e (224 l.) munka, a melynek czélja megírni Bod Péter élet-

rajzát s ismertetni összes munkáit. 38 éve, hogy Mikó Imre gróf ugyan-ezen cím alatt (1862) egy szép munkát írt nagy szeretettel és kegyelettel, a mely azonban bármily kitűnő munka is különben, teljes nem lehetett. Maga kifejezi Mikó szükségét egy Bod Péter életét és irodalmi munkásságát egész egyetemességében felölelő munkának. Ennek megvalósítására törekedett *Simuel* Aladár, midőn az irodalomból, könyv- és levéltárakból összegyűjteni igyekezett minden adatot s azt e szép munkába foglalta egybe. Az első rész Bod Péter születését, tanulmányait, lelkészkedését Homoród-Hévízen, az istenes Bethlen Kata falujában, majd Magyar-Igenen, s Bod Péter családi életét és halálát beszéli el. A második részben műveit ismerteti és méltányolja szakok szerint és pedig a) írásmagyarozatiak, b) egyháztörténelmiek, c) egyházjogiak, d) halotti beszédek csoportjába osztva. Külön fejezetben tárgyalja magyar irodalomtörténeti műveit, didaktikai művét, a szótár irodalmi; azután kézirati műveit: kész munkáit s adatgyűjteményes munkáit; végül elveszett műveit. Az irodalomtörténészek feladata lesz érdeme szerint méltányolni a Sámuel Aladár művét; annyit az első átlapozás után is constatálhatunk, hogy a munka széleskörű kutatás és beható tanulmány gyümölcse s hogy nagy szolgálatot tett irodalomtörténetünknek.

Pór Antal, az Anjou-kor nagyérdemű történetírója, megírta „Boleszló herczeg esztergomi érsek“ életét (1321—1328), mely eredetileg az „Esztergom-vidéki Rég. és Tört. Társulat“ évkönyvében s azután különnyomatban jelent meg. A munka, mint Pór Antal minden műve, alapos kútfő tanulmányok eredménye s nemcsak egyháztörténelem, de egyúttal műveltség-történelem is. Boleszló toszti herczeg volt s I. Károly király sógora, első feleségének (Mária, Kázmér tesseni herczeg leánya) fivére volt.

„**Csiky Gergely** pályája a Proletárokig“ cz. irodalomtörténeti tanulmány jelent meg Janovics Jenő tollából, doctori értekezésül (Kolozsvárt 1900. 243 l.), a mely Csiky életének és írói pályájának első részét öleli fel s írja meg mélyreható, széleskörű tanulmány, a színpad gyakorlati ismerete alapján s az író iránt meleg lelkesedéssel.

Maros-Vásárhely a szabadságharcz alatt. Ezzel a címmel jelent meg ifj. *Biás Istvánnak* egy füzetben Marosvásárhely 1848/49.-i történetével foglalkozó tanulmánya. Az unió kihirdetésétől tárgyalja a szabadságharcznak Marosvásárhely történetével kapcsolatos mozzanatait, s elbeszélését 1849. okt. 5-ig viszi, mikor Heydte szózatot intézett a székelységhez „a béke és nyugalom érdekében“. A kis munka túlnyomó részben a városi levéltár anyagának feldolgozása. Ez egyrészt előnye, mert minden levéltári adata új, de másfelől alig idéz egyeket a levéltár hivatalos aktáin kívül. A felhasznált anyagot azonban a szerző ügyesen osztja be; bár tagadhatatlan, hogy egyes helyeken tulságosan előtérbe helyezi az időrendi tárgyalást. Az egészről általában mégis csak méltánylással szólhatunk, mert első kísérlet a város szabadságharczi

szerepének összefoglaló megírására. A füzetben ott találjuk még függékül a „marosvásárhelyi zenélőkút mesteré“-nek, a legendás alakká vált Bodor Péternek esinosan megírt rövid életrajzát is. (A füzet megrendelhető a szerzőnél, Marosvásárhelyt. Ára 1 kor.)

Fehér Szegfű. Költemények. Irta: Ifj. Téglás Gábor. Kolozsvár, 1900. Ára: 3 korona.) Csinos kiállításban adták ki barátai, a korán elhunyt tehetséges fiatal ember hátrahagyott verseit. A jövedelem sír- emlékére van szánva. A fehér szegfű volt az ő virága. Elmerengett kelyhének csipkézetes levelein, örömet talált ártatlan színében; édesen mámorító illata elringatta dobogó szívét, poétikus lelkét. Együtt hervadt el, az ő utolsó fehér virágaival. Meghalt fiatalon, teli életkedvvel, költői ábrándokkal. Sírja felett, — érzésteljes dalaiban — most újra kinyíltak a „fehér szegfűk“. Jövő számunkban kritikailag méltatjuk a hangulatos, szép költeményeket, melyekhez dr. *Lázár* Ernő írt meleghangú életrajz-töredéket. F.

Murēsan András élete és költészete cz. tanulmány jelent meg a román irodalomtörténet köréből Rácz Jánostól, doctori értekezésül. (Kolozsvárt 1900. 100 l.), a mely a legnagyobb erdélyi román költőnek életét, ifjúságát, pályáját, fejlődését, halálát és jellemzését nyújtja. Murēsan 1848-nak a költője a románoknál, szózata a „Deșteptăte Române“ (Ébredj román!) Petőfi „Talpra magyar“-ja hatása alatt született s arra sokban emlékeztet, mint azt Rácz János érdekesen fejtegeti, elismervén, hogy Petőfi költeménye magasan felette áll a Murēsanénak.

A párisi kiállítás magyar tört. pavillonjáról igen érdekes külön számot adott ki a „Gaulois“ máj. 19—20-án, fényes illusztrációkkal alapos részletes leírásokkal külön cikk szól az 1896. és 1900. kiállítás összehasonlításáról, a fegyverteremről, a történeti gyűjteményről s ebben az erdélyi teremről, melyről nagy elismeréssel és dicsőrérettel szól történeti megvilágítással. Külön tárgyalja az ősfoglalkozások termét, a huszár-termet. Majd történeti epizódokat beszél el a magyar történelemből: Szent-István, Dobozi, Szilágyi Erzsébet stb. A képek a következők: Ő felsége, Széll Kálmán, Hegedűs Sándor, Wlassics Gy., Lukács Béla arcképei, a történeti pavillon rendező bizottsága csoportképe (gr. Széchenyi Béla és Hanna grófnő, Szalay Imre, Radisics, Szádeczky L., Győry Árpád, Lipősey J. stb.) Az egyes termekből többnek a belső látképét s részletes csoportokat mutat be. Az erdélyi teremből két érdekes csoportkép van: az erdélyi zománczos serlegek csoportja s a száz egyházak templomkincseiből egy összcállítás. A párisi és külföldi lapok egyáltalában nagy dicsőrérettel ismerttetgetik a magyar pavillont s annak gazdag történeti kiállítását, a mely valószággal meglepte a világot s egyik főérdekessége a nagy nemzetközi kiállításnak.

Bethlen Gábor fejedelem szobra Nagy-Enyeden. Erdély legnagyobb fejedelmének szobrot emelni szándékoznak Nagy-Enyeden,

a hol ő Erdélynek főiskolát alapított. E szobor egyszersmind első emlékszobra lesz az egykori erdélyi nemzeti fejedelemség dicső korszakának, mely nemzet- és államfenntartó történeti hivatást töltött be a legválságosabb időkben. Az a 136 tagból álló szoborbizottság, mely a nemzet áldozatkészségével a Bethlen-szobor létrehozására vállalkozott, régi mulasztást akar helyrehozni. Mert bizony mulasztás számba megy, hogy a dicső erdélyi nemzeti fejedelemség egyetlen képviselőjének emléke nincs még Erdély területén megörökítve. Ezért a Bethlen-szoborbizottság nemes tervét kétszeres örömmel üdvözljük. Meg vagyunk győződve, hogy a lelkes hangú felszólítás mindenütt visszhangra talál a városok, egyházak, egyesületek és mindazok, a kik felhívást kaptak, tehetségükhöz képest örömmel fognak hozzájárulni a nemes cél megvalósításához. Hiszszük, hogy ki fogja venni a maga részét e szobor létrehozásából az erdélyi részek hazafias arisztokráciája is, hiszen mindenikök közelebbi vagy távolabbi rokonságban áll a dicső fejedelem családjával. A szoborbizottság az erdélyi társadalom színéből-javából minden felekezeti különbség nélkül alakult meg, fényes bizonyosságul annak, hogy a midőn igazán hazafias cél megvalósításáról van szó, Erdély magyarországa ma is — mint századokkal ezelőtt — egy test és egy lélek.

A szoborra szánt adományok a Bethlen Gábor szobor-bizottsághoz küldendők Nagy-Enyedre.

A királyi könyvek székely oklevelei.

(VI-ik közlemény.)

- Fazakas** György és János (Köpecz) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 587.
 — György (Olasztelek) lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1653. január 28. XXVI. 124.
 — János (Bede) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
 — Péter (Fele) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
Fejes János (Panyit) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
Fejér Istvánnak Vacsarszon négy job-
 bágytelket ad B. Zs. Gyulafejérvár, 1583. szeptember 23. I. 109.
 — Miklós (Haraly) nem. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1656. ápril. 19. XXVI. 690.
Fekete György (Polyán) nem. II. R. Gy. Gyalu, 1652. okt. 14. XXVI. 62.
 — István és Péter (Alsó-Csernáton) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 578.
 — János (Fintaháza) lóf. A. M. Gyulafejérvár, 1679. június 12. XXVIII. 128.
 — László (Aldoboly) lóf. B. G. Brassó, 1610. január 23. VI. 449.
 — Lukácsnak és Péternek u. f. a. Bő-

- gösön kúriával és Fanesikán levő részjárszágaikra. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1589. május 31. II. 50).
- Felső-Torja** u. f. a. Fornili Almásmezőre Bn. G. Gyulafejevárvár, 1626. augusztus 5. XII. 59.
- Felszegi** (H.-Szent-Márton) Márton lóf. R. Zs. Fogaras, 1607. április 16. IV. 25.
- Felvincz** privilegiumát megerősíti I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1643. április 29. XX. 201.
- Felvincz** Literati Mártonnak Inokfalván (Aranyossz.) egy részjárszágát ad. B. K. A gyógyvíz fürdőn, 1630. márczius 17. XVI. 44.
- Ferencz** András (Csomafalva) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Antal és András (S.-Sz.-Király) lóf. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1628. április 14. XIV. 6.
- Balázs (Cs.-Sz.-Mihály) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Bálint, Kristóf és Pál (Csik-Sz.-György Bánfalva) lóf. R. Zs. Maros-Vásárhely, 1607. márczius 26. IV. 42.
- Demeter (Abódl) gy. B. G. Gyulafejevárvár, 1608. június 10. V. 72.
- György (Uzon) nem. II. R. Gy. Fogaras, 1654. április 8. XXVI. 326.
- István (Csatószege) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1653. július 7. XXVI. 605.
- István, János és Máté (Cs.-Dánfalva) nem. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1635. május 12. XIX. 49.
- István és fiai György, István, Mihály, Tamás (Nagy-Bölon) nem. R. Zs. Fogaras, 1607. április 16. IV. 26.
- János (Remete) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Máté és Mihály (Kökös) lóf. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1626. április 1. XV. 114.
- Mihály és Tamás (Homoród) lóf. R. Zs. Maros-Vásárhely, 1607. márczius 27. IV. 30.
- Mihály (Ménaság) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Mihály (Szent-Miklós) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Pál (O'áhfalu) lóf. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1591. május 7. Km. e. 1591. 217.
- Péter (Tekerőpatak) lóf. B. Zs. Maros-Vásárhely, 1607. márczius 26. IV. 14.
- v. Barla Balázs (Ujfalva) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- v. Kovács Ferencz. János, Miklós, Péter (Páva) nem. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1650. márczius 22. XXV. 16.
- Ferenczi** Balázsnak (Patakfalva) Patakfalván négy jobbágytelket ad. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1632. augusztus 15. XV. 102.; — Istvánnak Bethlenfalván, Agyagfalván, Zetelakán, Homoród-Almászon és Homoród-Szent-Mártonban a magtalanul elhalt Márkosfalvi Ádám birtokait adja. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1653. márczius 11. XXVI. 210.; Patakfalván három jobbágyot ad. Bn. G. Száldobos, 1629. június 1. XIV. 100.
- István (Mádéfalva) lóf. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1653. márczius 12. XXVI. 130.
- Kristóf (Csik-Szent-György) gy. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1588. október 16. II. 181.
- Márton (Somosd) nem. I. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1631. január 6. XVI. 169.
- Filep** András (Énlaka) lóf. R. Zs. Kolozsvár, 1607. június 10. IV. 52.
- János (Náznánfalva) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Finkely** Bálint (Szabéd) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Finta** András (Lemhény) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 618.
- Fodor** Balázs (Bodók) nem. II. R. Gy. Segesvár, 1650. január 26. XXVI. 315.
- Bálint és Tamás (Csik-Borsova) lóf. Bn. G. Magyar-Brod, 1621. szeptember 28. XI. 14.
- Ferencz lóf. Bn. G. Brassó, 1610. január 16. VI. 482.
- György (Havad) gy. B. G. Gyulafejevárvár, 1608. június 10. V. 72.
- István (Bágyon) nem. B. G. Sebes, 1608. december 1. V. 100.

- István (Csik-Szent-Imre) nem. Bn. G. Gyulafejérvár, 1627. április 3. XIII. 55.
- István (Csik-Szent-Király) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Márton és Miklós (Csik-Csekefalva) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Miklós (Szent-László) gy. B. G. Gyulafejérvár, 1608. június 10. V. 72.
- Péter (Kászon-Ujfalu) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Péter (Felső-Volál) nem. A. M. Fogaras, 1664. február 22. XXVII. 816.
- Folti** István (Szent-Lélek) nem. A. M. Fogaras, 1664. február 22. XXVII. 816.
- Forgács** János (Harasztkerék) lóf. Bn. G. Gyulafejérvár, 1614. augusztus 22. VII. 302.
- Forika** Péter (Felső-Csernáton) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban 1655. június 28. XXVI. 578.
- Foris** Gergelynek u. f. a. Agyagfalván levő kuriájára. B. Zs. Torda, 1589. április 23. II. 443.; Istvánnak u. f. a. Agyagfalván levő kuriájára, Gyulafejérvár, 1583. szeptember 5. I. 106.
- György (Kövesd) lóf. R. Zs. Gyulafejérvár, 1607. augusztus 17. IV. 149.
- György (Remete) lóf. R. Zs. Görény 1607. július 10. IV. 101.
- Forni** Antal (Zetelaka) lóf. B. J. Megygyes, 1605. szeptember 15. III. 16.
- Forró** Jánosnak (Háporton) Kis Galambfalván részjószágot ad B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. február 6. Km. c. L. R. 1591: 145.
- Fosztó** Bálintnak (Füle) u. f. a. Bibearczfalván, Olaszteleken levő részjóságaira. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. július 18. Km. c. 1591: 327; — Imrének és Miklósnak u. f. a. Fülén kuriára és részjóságokra, B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. július 20. Km. c. 1591: 293.
- János és Tamás (Kökös) lóf. B. G. Brassó, 1610. január 10. VI. 436.
- Földessy** István (Harasztos) arm. I. R. Gy. Kassa, 1644. március 26. XXIII. 13.
- Füle** Pál (Szent-Miklós) II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Fülöp** Demeter (Martonos) nem. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1650. március 23. XXV. 25.
- Péter (Tekerőpatak) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Fülpös** István (Vargyas) gy. B. Zs. Gyulafejérvár, 1591. július 17. Km. c. L. R. 1591: 331.
- Füstös** János (Ménaság) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Péter (Csik-Szent-Márton) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Gábor** Péter (Csik-Szent-György egykétfalva) lóf. R. Zs. Gyulafejérvár, 1607. augusztus 11. IV. 122.
- Gábor** János (Lemhény) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 618.
- Gagyi** István (Csik-Szent-Iván) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Gál** András (Csik-Szent-Király) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- András, János, Mihály és Péter (Tekerőpatak) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Antal (Ménaság) gy. B. Zs. Gyulafejérvár, 1588. június 22. II. 26.
- Balázs (Gyergyó-Szent-Miklós) lóf. Bn. G. Gyulafejérvár, 1625. július 5. XIII. 44; — Ferencz és Lőrincz lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 620.; — Tamás lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Balázs (Köpez) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 587.
- Balázs (Olasztelek) nem. II. R. Gy. Kolozsvár, 1655. február 25. XXVI. 542.
- Benedek (Kilyén) lóf. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1654. február 1. XXVI. 271.
- Boldizsár (Etéd), lóf. B. Zs. Kolozsvár, 1590. november 23. Km. c. 1591: 70.

Dr. Vass Miklós.

Folyóiratok szemléje.

Az „Akadémiai Értesítő“ áprilisi (124.) füzetét pályázati jelentések, jegyzőkönyvek és jkvi mellékletek, a májusi füzetet pedig az Akadémia munkásságáról szóló jelentések foglalják el.

A „Budapesti Szemle“ áprilisi füzetében *Riedl* Frigyes ir Péterfy Jenőről. *Ferenczi* Zoltán Deák Ferencznek Wesselényi Miklóshoz intézett két levelét adja a szláv kérdésről. *Madarász* Flóris Versegly és a nyelvújítás cz. tanulmányának közlését kezdi meg, s ugyanazt folytatja a májusi (281.) füzetben is; *Szmrecsányi* Miklós pedig befejezi *Szt.-Orsolya* legendájának feldolgozását a történetben és a művészetben. *Szabolcska* Mihály eredeti költeményt (Vallomás) irt, *Varga* Gyula pedig *Leconte de Lisle* után francziából az „Üvöltők“ cz. költeményt ültette át. *Badits* Ferencz Bajza életrajzából közöl egy részletet. *Kropf* Lajos pedig *Provence* költőjéről, *Mistral*ról ir *Welter* Miklós könyve nyomán. — A májusi számban *Berzeviczy* Albert a Vatikán *Borgia* szobáit írja le, *Grósz* Emil Högyes Endre jelentése alapján nyújt tájékozást a veszettségről Magyarországon. *Farkas* Jenő Ruskint méltatja, *Sebestyén* Károly pedig *Pfleiderer* E. műve nyomán *Sokrates* és *Platon* fejlődését mutatja be. *Gyulai* Pálnak eredeti költeménye (*Gernyeszegen*) s *Gábor* Ignácznak cseh népdal után készült „Gólyá“-ja után *Endrődi* Sándor költeményeiről, utána pedig *Gyulai Gaal* Gastontól Magyarország madarairól találunk összefoglaló ismertetést. Mindkét füzetben regényfolytatás van még, s végül az „Értesítő“ bírálataival.

Az „Egyetemes Philologiai Közlöny“ 3. 4. és 5. füzetének főbb cikkei a következők: *Miscellanea etymologica*, *Pruzsinszky* Jánostól; *Zalán* futása és a székelyek Erdélyben, *Kiss* Ernőtől; *Sancti Gregorii Nazianzeni codicis Mediceo Laurentiani, celeberrimi collatio* (görög és latin szöveggel), *Vári* Rezsőtől; *Csokonai* és *Tiedge*, *Teveli* Mihálytól; *Ezékiel* iratai, *Krausz* Sámueltól; *Adversaria critica ad Taciti Agricolam, Annales, Historias* (latinul), *Némethy* Gézától. A *Gesta-Romanorum* gyulafejevári kézírata, *Katona* Lajostól. *Demantius* Kristóf magyar táborigobja, *Bleyer* Jakabtól. Római consuli családok, *Geréb* Józseftől. *Eucheria* latin nőköltő verséhez, *Latkóczy* Mihálytól; *Homeros* költői leírásai, ifj. *Reményi* Edétől; Vigjátékok a nyelvújításról, *Balassa* Józseftől. Adalékok a jézsuiták iskolai színjátékainak történetéhez, *Fináczy* Ernőtől. Az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának legújabb termékei, *Melich* Jánostól. Mind a három füzetnek ezeken kívül a szokott rovatokban gazdag tartalma van.

Az „Erdély“ füzeteiből minket közelebről a következő cikkek érdekelnek: *Gyárfás* Győzőtől: Az ojtózi szoros emlékei (1. sz.). *Sebesvár* (2 képpel). *Karácson* Bélától (3. sz.). A gainai leányvásár, *Nemes* Ödöntől. *Verancsics* Erdélyről, *Rácz* Miklóstól (4. sz.). A 3. számhoz mellékelt „Erdély Népeiben“ *Dr. Kuun* Géza gróf *Ethnographia—Ethnologia* cz. értekezése, s *Temesváry* János dr. cikke a szamosújvári *Rubens*-képről a legkiválóbbak.

Az „Irodalomtörténeti Közlemények“-ben (2. füz.) *Zlinszky* Aladár dr. Arany ballada forrásairól számol be, *Katona* Lajos Temesvári Pelbárt Stellariumáról és a „Scala coeli“-ről ír *Viszota* Gyula dr. Fessler hatását mutatja ki Kisfaludy Károlyra. *Fürst* Aladár megkezdi „Gessner Salamon hazánkban“ cz. közleményét. Az „Adattár“ érdekes tartalmán kívül a füzetben még egy ismertetést s végül *Hellebrant* Árpádtól irodalomtörténeti repertoriumot találunk.

A „Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“ májusi füzetének első közleménye tanulmány A.-tól. (Studien aus den Quellen zur siebenbürgischen Geschichte. A második *Duldner* J. cikke („Aus dem Stammbuch des Georg Lysthenius“). Apró közlemények, „Vegyesek“ és „Irodalom“ maradnak a füzet végére.

A „Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle“ 3 füzetében *Takáts* Sándor dr. a dunai hajózásról ír a XVI. és XVII. században. Azon kívül az „Adatok“, a „Vegyesek“ és a „Gazdaságtörténeti Értesítő“ rovatai változatosak és érdekesek.

A „Magyar Nyelvőr“ áprilisi (IV.) számában *Melich* János a „zivatar“ szó családjáról értekezik; *Munkácsi* Bernát a finn-magyar nyelvekben mutatkozó kaukázusi hatást teszi folytatólagos tanulmánya tárgyává. *Asboth* Oszkár arról ír, hogy miként olvasandó a „zoudos“? *Tolnai* Vilmos Kalmár György nyelvújító törekvéseiről szól; Bárdos Remig nyelvújítási adatokat közöl, s *Varga* Ignác a vepvidéki nyelvjárás hangtanát adja — A májusi számot *Asboth* Oszkár cikke nyitja meg „a zivatar és zaj“ kérdéséről. *Munkácsi* Bernát folytatja előbbi tanulmányát; *Jenő* Sándor az érmelléki nyelvjárásról kezdi meg első közleményét, s *Joannovics* György helyreigazításokat tesz. Mindkét számban a szokásos rovatok is szerepelnek, bő és változatos tartalommal.

A „Magyar Könyvszemle“ I. füzetében *Erdélyi* Pál Balassa Bálint Komédiájáról értekezik. *Varjú* Elemér a gyulafejevári Batthyány-könyvtár kéziratait ismerteti, *Bleyer* Jakab pedig a magy. nemzeti múz. birtokában lévő (1600—1711) magyar vonatkozású német újságlapokról beszél. A Magyar Könyvesház, Tárca, Szakirodalom, Vegyes közlemények rovatai szintén sok érdekest tartalmaznak.

A „Protestáns Szemle“ 4. és 5. számának értekezései és tanulmányai a következők: Az Evangelium hatása a nemzetekre *Szöts* Farkastól; A vallás eredő forrása *Stromp* Lászlótól; A protestantizmus és romanismus gyümölcsei *Szlávik* Mátyás dr.-tól. Egyetemi prot. theol. fakultás *Szöts* Farkastól; Irott énekgyűjtemények a XVII. századból *Barla* Jenőtől; Az apostolok *Raffay* Sándortól. Mind a két füzetben ezeken kívül még Tárca rovat, s bő egyházi és irodalmi szemle van.

A „Századok“ áprilisi számát *Pór* Antal cikke nyitja meg Nagy Lajos király szövetségéről IV. Károly császár ellen 1362-ben, s ugyanez folytatódik és végződik a májusi füzetben. Szintén az ápr. füzetben kezd, s a májusiban folytatja értekezését Erdély és Anglia politikai érintkezéséről *Angyal* Dávid is. *Szádeczky* Lajos az ápr. számban fejezi be a székely határőrség

szervezéséről és a mádэфalvi veszedelemről írott tanulmányát. — A *májusi* füzetben még az előbbieken kívül *Wéber* Samu a Szepesség ötödik municipi umáról, *Némethy* Lajos pedig a márczfalvi prépostságról értekeznek. Azon kívül mind a két füzetben gazdag történetirodalmi és tárcza rovatot találunk.

K. I.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

I.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet böles. nyelv- és történettud. szakosztálya f. é. máj. 19-én dr. Márki Sándor alelnökkel az élén felolvasó ülést tartott, melyen 1) *dr. Kovács János* igen érdekes felolvasást tartott: az angol nyelvnek, mint a nemzetközi közlekedés és művelődés eszközének elterjedése felől.

2. Dr. *Cs. Papp József* tartott felolvasást: a magyar „Paradicsom“ cz. a. Szász Károly műfordításáról, melynek kapcsán a szakosztály elhatározta, hogy Szász Károlyt Dante „Divina Comoediá“-ja teljes fordítása megjelenése alkalmából írásban is üdvözli.

3. Új tagúl felvétellett *Gáspár* Albert közjegyző Sorostélyon, u. p. Szász-Csanád (Alsó-Fehérvm), aj. Kelemen Lajos és *Székely* Ignác m. kir. posta- és távíró tiszt Szegeden (aj. Szamosi.)

II.

Az E. M. E. ig. választmánya f. é. jun. 13-án *dr. Schneller* István kor-elnöklete alatt ülést tartott, melyen a folyó ügyek hosszú sorozata közben jelentettet, hogy a vallás- és közoktatási m. kir. minister megengedte, hogy a nagyszebeni főgymnasium igazgatósága a Baumgarten-féle növénygyűjteményt az E. M. E. tulajdonába bocsássa, cserében olyan természetrajzi gyűjteményért, mely egyenértékű és a gymnasium feladatával teljes összhangban áll.

Újabb adományok a Szilágyi Sándor emléktábla alapjára. Kovács Dezső, Geréb Márton, dr. Sárkány Lajos, Graf Jakab, dr. Borea Mihály, Balogh Károly, Demjén Zoltán és dr. Török István 4—4 korona, Tárkányi György, Seprődi János, Komáromy Géza és Szathmári Ákos 2—2 kor., Parádi Kálmán 1 kor., Karácsony Sándor 10 kor.: összesen 51 korona. — Ez összeg el van helyezve a kolozsvári gazdák hitelszövetkezetének 330 sz. könyvében Szilágyi Sándor emléktábla alap ezimen.

Dr. Török István,
gyűjtő.